

OBRAZOVANJE I ODGOJ MLADE GENERACIJE I ODRASLIH U SLAVONIJI ZA VRIJEME NOB

Mihajlo Ogrizović

I

Narodni ustanak 1941. god. zahvatio je i stanovništvo Slavonije. Od seljaka, radnika i omladine pod vodstvom KPJ osnovani su prvi partizanski odredi u žarištima ustanka na masivima Psunja, Papuka, Dilj-gore i Bilo-gore. Te su jedinice vodile borbu s neprijateljem i postepeno prerastale u veće oružane formacije, koje su već početkom 1942. god. oslobodile veći broj sela. Istovremeno te su jedinice provodile u narodu raznovrstan politički, prosvjetni i kulturni rad. »Što se tiče rada na terenu po selima mi radimo što najviše možemo. Uspostavljamo NOO-e, održavamo mitinge i radimo s narodom po uputama naše Partije i okružnica. Sa part. komitetima imamo veze i pomažemo njima u radu«, — kaže se u izvještaju Štaba slavonskog NOP bataljona od 16. veljače 1942. god. Glavnom štabu NOP odreda Hrvatske o izvršenim akcijama i stanju četa.¹

Polovinom 1942. god. slavonski partizani zabilježili su krupne uspjehe. Oni su u to vrijeme oslobodili preko 120 sela, pa je tako oslobođeno veće područje Slavonije na kojem je organizirana široka mreža narodnooslobodilačkih odbora. Stvorena je i mogućnost da se priđe široj organizaciji školskog i prosvjetnog života. Organiziranim prosvjetnim radom započelo se potkraj 1942. god. U to vrijeme održan je i sastanak u Agitropu Oblasnog komiteta za Slavoniju u Zvečevu, poslije kojeg su održane i partijske konferencije na terenu.²

U prosincu 1942. god. organizirano je i najviše prosvjetno tijelo — »Centralni prosvjetni odbor za Slavoniju i Srijem«. To se tijelo nalazilo uz štab III operativne zone, a tajnik mu je bio Mane Trbojević-»Makso«. Sjedište odbora bilo je u osnovnoj školi u Zvečevu, a njegovi članovi bili su Milka Dražić, Uroš Visković i Pero Dragila.

Glavni zadatak odbora bio je da otvara osnovne škole, pokreće rad na narodnom prosvjećivanju pomoću analfabetskih tečajeva, predavanja i kulturnih priredaba. Ali, kako na ovom oslobođenom području nije bilo dovoljno učitelja, a da bi se pokrenuo rad osnovnih škola i ostala prosvjetna djelatnost

¹ Zbornik dokumenata i podataka o NOR-u. Tom V, knjiga 3. Vojno-istorijski institut JNA, Beograd 1952, 161.

² Sastanak su održali: Josip Cazi, Bogdan Crnobrnja, Zdenko Has, Maja Komar, Uroš Visković i Ivo Jelovica. Podaci: Uroš Visković, novinar, Zagreb.

u narodu, odbor je organizirao učiteljske tečajeve. Prvi 10-dnevni učiteljski tečaj počeo je s radom u siječnju 1943. god. u Slatinskom Drenovcu, u mjestu gdje je bio učitelj Laza Tihomirović.³ Na tom tečaju predavali su Milka Dražić i Stevo Desić. O tom prvom učiteljskom tečaju u izvještaju Prosvjetne komisije Privremenog oblasnog NOO-a za Slavoniju pored ostalog se kaže: »Da bi nadomjestili manjak a ujedno i stvorili potrebni rezervni učiteljski kadar, mi smo uspostavili učiteljski kurs u Slatinskom Drenovcu na koji primamo prvenstveno drugove i drugarice koji se zbog nedovoljne fizičke sposobnosti otpuštaju iz naših boračkih jedinica. Kurs traje 10 dana. Svaki polaznik kursa mora imati najmanje 4 razreda srednje škole. Na ovome kursu nastojimo kursetima dati najosnovnija znanja za uspješan rad u osnovnim školama i vođenju analfabetskih tečajeva.«⁴

Odmah poslije tog tečaja organiziran je i drugi učiteljski tečaj, a uskoro zatim otvorene su i prve osnovne škole u oslobođenom Voćinu i okolnim selima.⁵ Međutim, početke prosvjetnog rada u Slavoniji omela je IV neprijateljska ofenziva, koja je počela na oslobođeno područje Slavonije u ožujku 1943. god., a odmah zatim i V neprijateljska ofanziva. Neprijatelj je kretao na oslobođeno područje Slavonije u jačini 35.000 vojnika s namjerom da povрати izgubljena uporišta u Podravini, Moslavini i Požeškoj kotlini i da »putem sistematskog stezanja obruča i postepenog drobljenja«⁶ uništi partizanske jedinice, opljačka i opustoši oslobođeni teritorij. Ali za vrijeme trajanja neprijateljske ofanzive neprijatelj ne samo da nije uspio ponovno okupirati oslobođeni teritorij nego je izgubio i niz novih uporišta, mjesta, sela i naselja. U stvari to je bio period »ponovnog nastupanja i oslobađanja gotovo čitave Požeške kotline.«⁷

O prosvjetnom radu do IV neprijateljske ofanzive govori se u izvještaju Prosvjetne komisije Privremenog oblasnog NOO-a za Slavoniju, pa se, između ostalog, kaže: »Naš rad od samog početka počeo je lijepo napredovati, ali nas je umnogome omela neprijateljska ofanziva na naš oslobođeni teritorij Slavonije, čime su se uslovi rada u pojedinim selima smanjili ili čak onemogućili. Ovih dana pripremamo se za otvaranje novih 9 škola o čemu ćemo Vam nakon toga donijeti popunjene skrižaljke o tim školama.«⁸

Slom neprijateljske ofanzive još više je dao maha razvoju organa narodne vlasti, antifašističkim organizacijama žena i omladine, a to je znatno pomoglo i dalji razvoj prosvjetnoga rada. O obnavljanju prosvjetnoga rada na oslobođenom području Slavonije pisao je »Slavoniski partizan«: »I rad na prosvjetnom uzdizanju našeg naroda treba obnoviti i pokrenuti, treba organizirati tečajeve za nepismene, pokrenuti škole, stručne tečajeve, otvoriti domove kulture,

³ Poginuo 1941. god. Po njemu je ovaj učiteljski tečaj dobio ime »Učiteljska škola Laze Tihomirovića«.

⁴ Prosvjetna komisija Privremenog oblasnog NOO-a za Slavoniju. Br. P., službeno, 31. V 1943, 2. IO ZAVNOH-u. *Pedagoški arhiv* Hrvatskog školskog muzeja u Zagrebu (dalje: PA HŠM), br. 2587, Mje VI-13.

⁵ Početkom 1943. god. u kotaru daruvarskom rade dvije partizanske škole u selu Bijeloj (vodila je učiteljica Savka Gojković) i u selu Zaile (vodila je učiteljica Olga Budak).

⁶ M. Jerković, *Borbe u Slavoniji za vrijeme IV i V neprijateljske ofanzive*, Vojnoistorijski institut JNA, Beograd 1951, 66—67.

⁷ Isto, 1.

⁸ Kao pod br. 4, 1.

obnoviti kulturne ustanove, obnoviti pjevačka i glazbena društva, govorne horove itd.«.⁹

Teške prilike na području školstva i prosvjete mogu se jasno razabrati iz izvještaja Oblasnog NOO-a za Slavoniju u kojem se kaže: »Kako stvari sada stoje izgleda da će nam uspjeti organizirati analfabetske tečajeve za odrasle i djecu dok s pitanjem otvaranja škole za djecu stvari stoje teže s rasloga, što nemamo dovoljno učitelja, školskih zgrada, a najveća teškoća oko otvaranja škola sastoji se u tome, što se roditelji boje da im djeca u školama ne bi bila bombardirana od neprijatelja.«¹⁰

Međutim, iako pod teškim uvjetima, počeo se ponovo razvijati prosvjetni i kulturni rad poslije neprijateljske ofenzive. Kakve su prilike bile na oslobođenom području Slavonije u to vrijeme, opisao je »Glas Slavonije«: »Unazad dvije godine, odkako traje okupacija naše domovine, okupatori su na Psunjskom okrugu spalili blizu 1500 zgrada, a poklali i poubijali i otjerali u logor između 9000 i 10000 osoba. Na samom okrugu Pakrac spalili su 776 zgrada, 20 sela je potpuno uništeno a nijedno selo nije cijelo.«¹¹ Trebalo je ponovo okupiti prosvjetne radnike, ali i to nije bilo tako lako, jer su neki za vrijeme ofanzive stradali a neki su nestali i nisu se vratili na prethodna mjesta. »Svi dosadašnji predavači ne stoje nam danas na raspoloženju i to iz razloga što su neki pali za vrijeme neprijateljske ofanzive neprijatelju u ruke. Tako su nam oba predavača iz škole Voćin pali u neprijateljske ruke, od kojih je učiteljica Jelica Tihomirović od neprijatelja ubijena, dok se za Šefner Zlatka, medicinar, sa svršenim našim učiteljskim kursom do danas još ništa ne zna.«¹²

U ljeto (30. srpnja) 1943. god. osnovan je Inicijativni oblasni NOO za Slavoniju i u njegovu sastavu Kulturno-prosvjetni odbor koji je vodio Bogdan Crnobrnja, član Privremenog NOO-a za Slavoniju te predstavnik AFŽ-a i USAOH-a i jedno stručno lice. U isto vrijeme organizirani su i Okružni KPO za Psunj, Bilo-goru i Okružni KPO za Dilj. U tim odborima djeluju i prvi prosvjetni referenti. Tako je prosvjetni referent za Okružni KPO Psunj bio Pero Dragila, za Okružni KPO Bilo-goru Neda Jelovica i za Okružni KPO Dilj Dmitar Dakić. U Oblasni KPO poslije odlaska Bogdana Crnobrnje došao je Josip Cazi.

U to su vrijeme na cijelom oslobođenom području Slavonije bili već organizirani kulturno-prosvjetni odbori. Njihovim osnutkom i djelovanjem Oblasnog KPO-a bili su stvoreni uvjeti za svestraniji i intenzivniji rad na školstvu i prosvjeti. Vidjelo se to i po tome što su organi narodne vlasti i kulturno-prosvjetni odbori počeli ponovo okupljati učitelje i pokretati rad učiteljskih tečajeva, koji se održavaju u selu Cikotama na Psunju. Poslije prvog 10-dnevnog učiteljskog tečaja nastavljeno je s daljnjim tečajevima, 15-dnevnim i jednomjesečnim. Na ovom prvom učiteljskom tečaju, koji se održavao na jednom sjeniku, predavala je Milka Dražić i Stevo Desić. Tečaj je imao i svoju vježbaonicu.¹³

⁹ *Slavonski partizan*, 1. V 1943, 24.

¹⁰ Obl. NOO Slavonije (dalje Obl. NOOS) od 24. V. 1943, bez naslova i točne oznake. *PA HŠM*, br. 2587. Mje VI, G. IV-13.

¹¹ *Glas Slavonije* (dalje GS), br. 1. od 24. lipnja 1943.

¹² Kao pod br. 4, 1.

¹³ Podaci: Uroš Visković, novinar, Zagreb.

Osnovne škole na oslobođenom području Slavonije 31. V 1943. god.¹⁴

Kotar	škola	broj učenika	učitelja s kursom
Grubišno Polje	Đakovac	66	1
Našice	Duzluk	19	1
	Kokočak	18	1
Požega	Posreće	38	1
	Striježevica	14	1
Pakrac	Cikote	44	1
	Koturić	71	1
Novska	Brezovac	41	1
Ukupno:	8	311	8

Nakon učiteljskih tečajeva počele su ponovo s radom osnovne škole. Već početkom lipnja 1943. god. na ovom oslobođenom području radilo je 15 osnovnih škola sa 900 polaznika. O tome je pisao »Glas Slavonije«: »Na oslobođenom području Slavonije otvaraju se škole. Dosada je otvoreno na Psunjskom području 5, u Diljskom 3, Papučko-Krndijskom 2, Bilo-Gorskom 5. Škole polazi ukupno oko 900 đaka.«¹⁵ Bili su to prvi koraci u organizaciji i djelovanju osnovnih škola. Međutim, već potkraj lipnja radilo je 19 osnovnih škola. Iako je neprijatelj u prošloj ofanzivi spalio dosta školskih zgrada, učitelji su organizirali rad s djecom u prirodi, u privatnim kućama, u voćnjaku ili obližnjoj šumi. To je ujedno bila zaštita od neprijateljskih aviona. Zalaganjem kulturno-prosvjetnih odbora, kao i sviješću naroda o potrebi školovanja djece, broj novootvorenih škola stalno se povećavao. Početkom srpnja 1943. god. na ovom oslobođenom području radile su 32 osnovne škole, a bilo je mogućnosti da se otvore i nove. »Do sada su na oslobođenom području Slavonije otvorene 32 škole za djecu. Djeca rado polaze školu, a otpor neprijatelja protiv polaska djece u škole znatno je popustio. Oko 20 sela traže od nas da im otvorimo škole«,¹⁶ kaže se u izvještaju Oblasnog NOO-a za Slavoniju.

Sadržaj nastave u osnovnim školama bio je određen nastavnim planom i programom. Bio je to »Privremeni nastavni plan i program za narodne škole na oslobođenom području Slavonije i Srijema«, koji je izradio Centralni prosvjetni odbor za Slavoniju. Po tom nastavnom planu i programu bio je određen cilj nastave: »Spriječiti širenje analfabetizma, izgrađivati u svijesti omladine naučnu sliku o svijetu i osposobiti je ne samo za tumačenje pojava u prirodi, društvu i životu, već i kako se može utjecati na izmjenu prirode, društva i života.«¹⁷ Tim nastavnim planom i programom bio je određen redosljed nastavnih

¹⁴ Kao pod br. 4, 1.

¹⁵ GS, br. 1 od 24. lipnja 1943, 5.

¹⁶ Obl. NOOS. Izvještaj ZAVNOH-u od 19. srpnja 1943, 3. PA HŠM, br. 2587, Mje. VI, G. IV-13.

¹⁷ Privremeni nastavni plan i program za narodne škole na oslobođenom području Slavonije i Srijema iz 1943. god. 1. PA HŠM, br. 2619, Pla. VI-G-V-13.

predmeta za prvo odjeljenje koje su polazili učenici I i II razreda: narodni jezik, početna stvarna nastava, račun i pjevanje, a za drugo odjeljenje, koje su polazili učenici III i IV razreda: narodni jezik, povijest, geografija, račun i prirodne nauke. Vjeronauk kao nastavni predmet nije bio predviđen, što je ovom programu davalo svjetovan karakter.

U dijelu programa bio je detaljno obrađen sadržaj nastave svakog od navedenih predmeta. Iako je ovaj plan i program imao slabosti i nedostataka, jer u njemu pored ostalog zbog ratnih prilika nisu bili zastupljeni svi nastavni predmeti osnovne škole, ali unatoč tome on je predstavljao značajan napredak u progresivnom i svjetovnom određivanju sadržaja nastave u osnovnoj školi. Posve je razumljivo da se širi i sadržajni nastavni plan i program ne bi mogao ni ostvariti jer za to nisu postojali još tada potrebni objektivni ni subjektivni uvjeti. On je, nema sumnje, bio realan odraz onog što su učitelji u tim prilikama mogli ostvariti i uvjeta u kojima su djelovale osnovne škole na oslobođenom području Slavonije u to vrijeme.

Međutim, kakav je stvarno bio sadržaj rada u tim prvim osnovnim školama, može se razabrati iz već citiranog izvještaja u kojemu se, pored ostalog, navodi i ovo: »S programom rada u školama istom se otpočelo. S prvim odjeljenjem počelo se početnom obukom, pojam brojeva 1—5, pripreme za početno čitanje i pisanje. Sa starijim odjeljenjem uglavnom se vrši opetovanje stare građe, a naročito iz čitanja i pisanja, jer su djeca ovo dosta zaboravila. Od novih tema govoreno im je o partizanima, našoj borbi, petokolonaškoj zvjeradi i počelo se sa počecima istorije.«¹⁸

Uporedo s organizacijom osnovnih škola razvijao se i rad na narodnom prosvjetovanju. Organizacije žena vodile su veći broj tečajeva za žene oslobođenog područja. Na tim su se tečajevima žene upoznavale sa svojim organizacijom, razvojem narodne vlasti, karakterom i perspektivama oslobodilačke borbe i ulogom KPJ u oružanoj borbi naših naroda. »Već šesti mjesec pored raznih poteškoća održavamo gotovo neprekidno kurseve. Oko 130 drugarica iz čitave Slavonije sa oslobođenog teritorija završile su naš kurs. Kursevi su nam veoma mnogo pomogli u podizanju i učvršćivanju naše organizacije. Rad naših mjesnih kao i ostalih odbora AFŽ, oživio je, otkako imamo sve više drugarica kursistkinja po našim selima«,¹⁹ pisala je »Udarnica«, organ AFŽ-a za Slavoniju.

U napisu pod naslovom »Zadaci organizacije AFŽ za Slavoniju« glasilo »Udarnica« od kolovoza 1943. god. znatno proširuje ulogu antifašističke organizacije žena na prosvjetnom i kulturnom polju. U tome se napisu, pored ostalog, navode i neki novi zadaci: »Kao najvažniji zadatak se postavlja pred nas osnivanje tečajeva za nepismene žene, zatim održavanje kurseva i zdravstvenih predavanja. Žene u zajednici sa USAOH-om trebaju priređivati kulturno-prosvjetne priredbe i surađivati u zidnim i usmenim novinama«. ²⁰ Navedeni zadaci AFŽ-a dobrim su dijelom i ostvarivani.

O djelovanju omladine na prosvjetnom i kulturnom planu donio je smjernice »Mladi borac«, list slavonske omladine. Istaknuto je da u omladinskim

¹⁸ Kao pod br. 4, 2.

¹⁹ *Udarnica*, br. 4, lipanj 1943, 10.

²⁰ Isto, br. 5, kolovoz 1943, 11.

domovima treba organizirati usmene novine, zatim zidne novine i putem njih upoznavati omladinu sa svim važnijim događajima u svijetu i u našoj zemlji, kao i s raznim pitanjima koja stoje pred omladinom u oružanoj borbi. Posebno članovi SKOJ-a treba da pripremaju i pišu članke za zidne novine, sastavljaju referate za usmene novine i čitaju ih na omladinskim i drugim sastancima. U omladinskim domovima, napominje se dalje, treba organizirati analfabetske tečajeve kako bi se veliki procenat omladine i odraslih opismenio. Za zimskih večeri također treba organizirati sastanke na kojima će se čitati razni članci, novine, brošure, listovi, radio-vijesti, proglašiti i sl. Potrebno je pokretati čita-lacke grupe, sakupljati knjige, raznu literaturu i dr. Omladina treba učiti pje-vati borbene pjesme, organizirati pjevačke, kazališne i dr. sekcije koje bi takav rad razvile u omladinskim domovima.²¹

I zaista, organizacije USAOH-a i SKOJ-a pokretale su različite oblike prosvjetnog i kulturnog rada preko omladinskih domova u kojima se okupljala omladina na sastancima, konferencijama, čitalačkim grupama, analfabetskim tečajevima, usmenim novinama, kulturnim priredbama i predavanjima. Orga-nizacije SKOJ-a i USAOH-a u to vrijeme uradile su mnogo na ovom oslobo-đenom području i na pokretanju skojevskih tečajeva. Samo do kraja ljeta 1943. god. bilo je organizirano 5 tečajeva, od kojih 1 viši i 4 srednja, koje je poha-đalo 112 rukovodilaca SKOJ-a.²²

Omladina i SKOJ također su pokretali vanškolski prosvjetni i kulturni rad s pionirima. Okupljali su pionire i učili ih pjevati borbene partizanske pjesme, obučavati ih u vojnoj obuci, davali im znanje o borbi naših naroda, razvijali u njih ljubav prema partizanima i NOV-u i taj rad je po sadržaju i oblicima bio »prilično zamašan«.²³

Od prosvjetnih radnika u ovo vrijeme na organizaciji školstva i prosvjete aktivno djeluju: Bogdan Crnobrnja, Mane Trbojević, Uroš Visković, Milka Dražić, Stevo Desić, Petar Dragila, Dmitar Dakić, Milutin Grozdanić, Ivo Jelovica, Neda Jelovica, Maja Komar, Slavica Dragila, Jelica Trifunović, Jela Šo-jatović, Mila Šojatović i dr.

II

Godina 1942. značajna je u razvitku narodnooslobodilačke borbe. U oslo-bođenom Bihaću, centru tada oslobođenog teritorija, 26. i 27. studenoga 1942. god. sastali su se predstavnici naših naroda i izabrali AVNOJ. Izvršni odbor AVNOJ-a osnovao je svoje odsjeke, pa tako i Prosvjetni odsjek. To je tijelo do kraja 1942. god. izradilo niz uputstava za rad narodnih sveučilišta, za otvaranje i rad osnovnih škola, analfabetskih i općeobrazovnih tečajeva, zatim program za rad osnovnih škola i analfabetskih tečajeva itd. Prema tim uputstvima i pro-gramima trebalo je rad već postojećih škola i tečajeva uskladiti. Upute i pomoć

²¹ *Mladi borac*, br. 1, od 1. I 1943, 6—7.

²² Agitprop Obl. komitet SKOJ-a za Slavoniju od 17. VIII 1943, 2. Izvještaj Agitpropu PK SKOJ-a za Hrvatsku.

²³ Obl. NOOS, od 14. srpnja 1943, 4. Izvještaj ZAVNOH-u. PA HŠM, br. 2587., Mje. VI. G. IV-13.

koju je davao Prosvjetni odsjek AVNOJ-a, uz inicijativu lokalnih organa narodne vlasti i suradnju masovnih organizacija žena i omladine, pridonijele su daljnjem razvoju školstva i prosvjete na oslobođenom teritoriju Jugoslavije i na oslobođenom teritoriju Hrvatske posebno.

Neposredno poslije osnivanja AVNOJ-a u Hrvatskoj su izvršene pripreme za osnivanje ZAVNOH-a. Osnivanje ZAVNOH-a značilo je daljnje proširivanje političke osnove oslobodilačkog pokreta. Unutar ZAVNOH-a formiran je Izvršni odbor, čiji su članovi rukovodili pojedinim sektorima života na oslobođenom teritoriju Hrvatske. Osnovan je i Prosvjetni odjel. To se tijelo odmah povezalos okružnim i kotarskim NOO-ima, sakupljalo podatke o stanju školstva i prosvjete na pojedinim oslobođenim područjima i sl. Kasnije je taj odjel izradio nastavni plan i program za osnovne škole, nastavni plan i program za četiri niža razreda osnovne škole, plan i program za analfabetke tečajeve, upute za rad kulturno-prosvjetnih odbora, proveo akciju za izradu prve početnice, slao pojedine članove ovog odjela na teren i davao konkretnu pomoć organizaciji i radu škola, u obrazovanju i odgoju učiteljskog kadra, u radu NOO-a i njihovih prosvjetnih odjela, itd. Tako se već tokom 1943. god. rad škola i ostala prosvjetna aktivnost na oslobođenom teritoriju Hrvatske odvijala pod rukovodstvom centralnog prosvjetnog organa narodne i državne vlasti.

Rad osnovnih škola

Poslije neuspjele IV i V neprijateljske ofenzive jedinice NOV u Slavoniji su tokom ljeta 1943. god. oslobodile Voćin, Sirač i Požešku kotlinu. Takvi vojni uspjesi uslovlisu dalji razvitak oružane borbe naroda u Slavoniji, ojačali su i borbene jedinice. Bio je formiran i Prvi slavonski korpus, a na oslobođenom području organizirana je velika mreža organa narodne vlasti. Pri Oblasnom NOO-u, okružnim, kotarskim i općinskim narodnooslobodilačkim odborima postojali su već otprije kulturno-prosvjetni odbori, koji su vodili brigu o organizaciji školskog i kulturno-prosvjetnog rada. Početkom rujna 1943. god., unatoč čestim upadima neprijatelja na oslobođeni teritorij, osnovne su škole radile. U to vrijeme na području okruga diljskog radile su 2 osnovne škole, na području okruga osječkog 3, a na području okruga psunjskog, na kojem su prije neprijateljske ofenzive radile 22 osnovne škole, u ovo vrijeme radilo ih je 19. I na području okruga Podravska Slatina radilo je 8 osnovnih škola. Osnovne škole radile su i na području Bilo-gore, ali je njihov rad bio često ometan od neprijatelja. Na čitavom oslobođenom području Slavonije u ovo vrijeme radile su 32 osnovne škole.

Školstvom i prosvjetom rukovode stručna lica na području podravskog okružnog NOO-a, diljskog okružnog NOO-a i osječkog okružnog NOO-a. Kulturno-prosvjetni odbori bili su formirani u psunjskom, podravskom, diljskom i osječkom okružnom NOO-u. Međutim, ipak su najpovoljniji uvjeti za rad osnovnih škola bili na psunjskom području, gdje je u stvari i radio najveći broj tih škola. Valja napomenuti da je ovaj kraj u pogledu prosvjete bio najzaostaliји, U toku studenog 1943. god. na osječkom području rade osnovne škole u selu Otoku i Podgorju (48 djece), u diljskom okrugu u selu Breznici (30 djece),

Hrkanovcima (70 djece) i Rozmarovcu (29 djece), u psunjskom okrugu u selima: Donji Grdovljani, Gornji Grdovljani, Ožegovci (49 djece), Kričke (30 djece), Budići (42 djece), Koturić (69 djece), Cikote (32 djece), Trnavac, Rogulje, Mijače (32 djece), Podsreće (32 djece), Koprivna (67 djece), Šnjegović (47 djece), Bujavica, Mrkoplje (94 djece), Striježevica (71 dijete), Bijela, Brezovac, Orljavac i u podravskom okrugu u Jasenašu, Đakovcu, Velikoj Dapčevici, Velikoj Peratovici, Gakovu, Vočinu, Sekulincima i Slatinskom Drenovcu. Rad ovih škola bio je često prekidan neprijateljskim upadima. Organi narodne vlasti nastojali su da stvore što povoljnije uvjete za rad škola na području okruga Podravska Slatina i okruga Našice.²⁴

Potkraj 1943. god. mogućnosti za dalji razvoj osnovnih škola bile su povoljnije. 29. VIII iste godine održano je savjetovanje učitelja za okrug Psunj. Na savjetovanju je utvrđeno da se prilike popravljaju i da će uskoro svako selo na području okruga dobiti osnovnu školu. Akcija u organizaciji osnovnih škola naglo se širila i u njoj su uzele učešće antifašističke organizacije i narodnooslobodilački odbori. Međutim, ipak valja naglasiti da je u to vrijeme prosvjetni rad bio prilično jednostran i da je obuhvatio uglavnom odgojno-obrazovnu djelatnost u školama, a tek u manjoj mjeri ostali »vanškolski rad«.²⁵

Ove slabosti, koje su proizlazile iz nedovoljne širine u radu kulturno-prosvjetnih odbora i prosvjetnih radnika, a koji su bili dobrim dijelom nestručna lica, postepeno su se uklanjale, jer su za učitelje iz redova omladine održavani kraći tečajevi na kojima su stjecali stanovitu pedagošku i stručnu spremu.

Stanje na području osnovnog školstva najbolje se može vidjeti iz Izvještaja Oblasnog NOO-a za Slavoniju IO ZAVNOH-u od 21. X 1943. Tako u to vrijeme u kotaru Požega radi 9 učitelja sa 220 djece (493 obveznika). Posebno dobro rade škole u Mrkoplju, Striježevici i Orljavcu. KPO-i su osnovani u 6 općina i 34 sela. Na području ovog kotara radi 10 osnovnih škola a polazak djece u školu iznosi 60%. Na području kotara Daruvar rade 3 osnovne škole bez dovoljno udžbenika. Učitelji su aktivni u radu s pionirima, učenici sudjeluju u različitim proslavama. Na oslobođenom području kotara Novska rade 4 osnovne škole, a nastoji se otvoriti 6 novih. U Izvještaju se spominju sela u kojima mogu da rade škole kao: Striježevica, Mrkopalj, Kruševo, Mijače, Koprivna, Šnjegović, Vučjak, Podsreće, Orljavac, Bijela, Donji Borci, Zaile Brezovac, Subotska, Rajčići, Bujavica, Korita, Kričke (Trokut), Kričke, Branešci, Ožegovci, Budići, Cikote, Gornji Grdovljani, Koturići, Rogulje, Tisovac, Bjelajci, Jakovci.

Na području podravskog okruga u kotaru Podravska Slatina radi 6 osnovnih škola, i to u selima Drenovac, Pušina, Krasković, Rijenci, Sekulinci i Vočin. Nepopunjene škole su u Mejanima, Kmetniku, Macutama, Lisičanima, Slanim Vodama, Sundama i Bakonama. U kotaru Virovitica radi osnovna škola u Jasenašu (45—50 djece), a mogu raditi škole u Lovinovcu, Babinoj Gori i Klisi. U kotaru Grubišno Polje rade osnovne škole u Topalovici, Gakovu, Velikoj Peratovici, Maloj Dapčevici, Tužević Polju i Đakovcu. U izvještaju se također napominje da učitelji tih škola uvježbavaju s omladinom različite igrokaze za pro-

²⁴ Obl. NOOS, ZAVNOH-u br. 203/43, od 13. IX 1943. PA HŠM, br. 2587. Mje. VI. G. IV-13.

²⁵ Isto, 3.

slavu ustanka u Slavoniji. Svi rade na opismenjavanju naroda i uređuju zidne novine. Škole su imale prekid od 6. do 11. X zbog očekivanja neprijateljske ofanzive. Kao štivo u nastavi koristi se »Pionir«. Iz izvještaja je također vidljivo da rade škole u Peratovici, Sekulincima, Slatinskom Drenovcu, Kras-kovici, Pušini i Humu.

Na oslobođenom području okruga Osijek od oslobođenih 14 sela otvorene su osnovne škole u Podgorju i Ostrošincima, a mogu se otvoriti škole u Grani-cama, Gornjoj Matičini, Duzluku i Velikoj Landžici. Osnovna škola u selu Rozmarovcu prestala je s radom zbog neprijateljske ofanzive. U školi su spa-rljene đачke klupe. Polupani su prozori i oštećen ostali namještaj.

Na području okruga Dilj rade osnovne škole u dva oslobođena sela, i to u Breznici i Čunkovcu. Škola u Breznici morala je obustaviti rad zbog neprija-teljske ofanzive. Naglašeno je da osnovne škole mogu raditi u selima: Kršinji, Cermušnjak, Borojevci, Hrkanovci i Ratkov Dol.²⁶

Osnovne škole još su uvijek radile po nastavnom planu i programu koji je izradio Kulturno-prosvjetni odbor za Slavoniju i Srijem u proljeće 1943. god. Međutim, u novim prilikama, kada su uvjeti za rad škola bili nešto po-voljniji, trebalo je taj nastavni plan i program preraditi, ali je u međuvremenu Prosvjetni odjel ZAVNOH-a izradio nastavni plan i program, tako da se po njemu počeo organizirati rad osnovnih škola. Bio je to minimalni i maksimalni nastavni plan i program.

Po *minimalnom* nastavnom planu i programu školska godina trajala je 5 mjeseci, a učenici su bili podijeljeni u niže i više odjeljenje. Za niže odjeljenje obuka je trajala 300 radnih sati ili 100 radnih dana po tri sata dnevno. Za pojedine nastavne predmete u nižem odjeljenju bio je predviđen ovaj broj sati:

Narodni jezik	160 sati
Račun	90 "
Početna stvarna nastava	50 "

U višem odjeljenju obuka je trajala 100 radnih dana, po 4 sata dnevno, ukupno 400 sati. Za pojedine predmete u višem odjeljenju predviđen je ovaj broj sati:

Narodni jezik	96 sati
Račun s geometrijom	96 "
Povijest	70 "
Zemljopis	69 "
Poznavanje prirode s higijenom	69 sati

Po *minimalnom* nastavnom planu nisu bila predviđena 4 predmeta: vjero-nauk, crtanje, pjevanje i tjelovježba. U mjestima gdje je postojao svećenik vjeronauk se održavao za onu djecu čiji su to roditelji željeli. Ostala tri na-stavna predmeta obrađivena su u pionirskoj organizaciji.

²⁶ Izvještaj Kulturno-prosvjetnog odjela Obl. NOOS, br. 204/43, od 21. X 1943. ZAVNOH-u. PA HŠM, br. 2587. Mje. VI. G: IV-13.

Po *maksimalnom* nastavnom planu i programu radilo se u onim školama u kojima su prilike bile povoljnije, bez obzira na okrug ili pojedini kotar na oslobođenom teritoriju Hrvatske. Planom i programom bila je predviđena obuka u sva 4 razreda.

Maksimalni nastavni plan

	I	II	III	IV
Narodni jezik	6	6	6	6
Početna stvarna nastava	5	5	—	—
Zemljopis	—	—	3	2
Povijest	—	—	2	3
Prirodopis	—	—	2	2
Higijena	—	—	1	1
Račun s osnovama geometrije	5	4	4	4
Crtanje	—	1	1	1
Ručni rad	—	—	1	1
Narodno gospodarstvo	—	—	2	2
Pjevanje	1	1	1	1
Gimnastika	1	1	1	1
Ukupno:	18	18	24	24

Plan i program obuhvatio je sve nastavne predmete osim vjeronauka i lijepog pisanja. Lijepo pisanje se u nastavi izvodilo kao nastavni princip, a vjeronauk je bio fakultativan predmet.

Budući da su osnovne škole radile pod nejednakim uvjetima, to se u nekim školama nastava vršila po minimalnom, a u nekima po maksimalnom nastavnom planu i programu. Nadalje, neke su škole radile u školskim zgradama, a druge u privatnim zgradama ili u prirodi. Pred zimu 1943. god. Oblasni prosvjetni odjel poveo je uz pomoć općinskih i mjesnih organa narodne vlasti akciju da se pripreme i izgrade zgrade za zimske i kišne dane, što su organi narodne vlasti i učinili. Učitelji su se u nastavi koristili zidnim početnicama, a Oblasni prosvjetni odjel pripremio je za štampu i 500 primjeraka »Pionira«, pa je i to pomoglo učiteljima u njihovu radu.

Oblasni NOO i njegov Prosvjetni odjel i na druge su načine vodili brigu o djelovanju i organizaciji školskog i prosvjetnog rada. Njegovi pojedini članovi obilazili su škole, pomagali učitelje u radu, održavali sastanke s mjesnim, kotarskim i okružnim KPO-ima, aktivno radili na organizaciji kulturno-prosvjetnog rada, otvaranju analfabetskih tečajeva, domova kulture i, pored omladine, pomagali organizaciju pionira, koja je u to vrijeme bila neobično aktivna u školskom i vanškolskom životu.

Tokom kolovoza 1943. god. u organizaciji osnovnog školstva postignut je daljnji napredak. Na području psunjskog okruga (u kotarima Požega, Daruvar i Novska) radilo je 30 osnovnih škola. Kulturno-prosvjetni odbori bili su organizirani u 6 općina i 34 sela, a na području Okružnog NOO-a podravskog, koji

je u to vrijeme obuhvaćao kotar Podravsku Slatinu, Viroviticu i Grubišno Polje, radilo je 13 osnovnih škola, a postojale su mogućnosti da se organizira rad u 10 novih škola.

Nešto slabije prilike bile su na području Okružnog NOO-a Osijek gdje su radile dvije osnovne škole i izvršene pripreme da se otvori 9 osnovnih škola. I na području okruga Dilj radile su u to vrijeme samo 2 osnovne škole, a postojali su također uvjeti da se otvori još 5 osnovnih škola. Tokom listopada 1943. god. na oslobođenom području Slavonije radilo je 47 osnovnih škola, a izvršene su pripreme da se otvori još 30 osnovnih škola.²⁷

Za dalji napredak školstva bila je značajna opravka školskih zgrada, češći obilazak i kontrola rada u školama, održavanje redovnih kotarskih konferencija učitelja na kojima su, pored uobičajenih tema, održavana praktična predavanja, vodile se rasprave o pedagoškoj, stručnoj i organizacionoj strani nastave. Održavaju se i sastanci učitelja na kojima su se uspješno izmjenjivala radna iskustva, analizirala politička situacija u zemlji i svijetu. Tako se već 5. XI 1943. održavaju sastanci učitelja na oslobođenim područjima kotarskih KPO-a za Daruvar, Novsku, Pakrac i Požegu.²⁸ U to vrijeme održavaju se također redovno i sastanci učiteljskih radnih zajednica, što se pozitivno odrazilo i na kvalitetu rada u osnovnim školama, u kojima se učenici pored ostalog uređivali zidne novine i održavali priredbe, a učitelji se više aktivizirali u školskom radu, na vanrednim oblicima rada, na narodnom prosvjećivanju i političkom radu u narodu.

I kulturno-prosvjetni odbori počeli su voditi više briga o školama i učenicima, oni su za školsku djecu izrađivali obuču, vodili brigu o snabdijevanju škola ogrjevom nabavljali za osnovne škole štampu, a naročito dječji list »Pionir«. Pored tih vidnih uspjeha, rad osnovnih škola bio je ometan od neprijatelja, a naročito na području okruga Osijek i Dilj. Kadar narodnih učitelja u ovo vrijeme bio je još uvijek malobrojan. U osnovnim školama radili su pretežno učitelji omladinci, neki s kraćim tečajem od 10 do 15 dana, a dobar dio njih i bez tečaja. U njihovim redovima bilo je i takvih koji su došli iz vojnih jedinica i za rad u školi nisu imali potrebnih kvalifikacija, a neki put ni dovoljno interesa. To su i bili razlozi da se nije mogao pokrenuti rad većeg broja osnovnih škola, pa ni u onim selima u kojima su za to postojali svi ostali uvjeti.

Kako su se redovne okružne konferencije pokazale kao uspješne stručne i političke smotre i manifestacije kulturno-prosvjetnog rada, Prosvjetni odjel Oblasnog NOO-a zaključio je da u studenome 1943. god. održi konferenciju svih učitelja koji su radili na oslobođenom području i da se u povodu toga uputi proglas na učiteljstvo Slavonije »da se pridruži NOB-i«.²⁹ Konferencija je održana u oslobođenom Voćinu 7. XI 1943. a prisustvovalo joj je preko 150 učitelja, učiteljskih pripravnika i profesora kako s oslobođenog tako i s neoslobođenog područja. Ta je konferencija bila izraz prisne povezanosti narodne inteligencije s oslobodilačkom borbom naroda i KPJ. Na konferenciji je donesena i rezolucija kojom su učitelji i nastavnici izjavili svoju punu vjernost narodu. Oni su dali obećanje da će omladinu odgajati tako da će biti sposobna

²⁷ Isto, 2.

²⁸ Isto, 2

²⁹ Kao pod br. 24, 3.

i dostojna preuzeti »tekovine stečene krvlju njenih otaca«. ³⁰ Rezolucija je istodobno bila i poziv svim prosvjetnim radnicima s neoslobođenog područja da stupe u NOB i tako iskažu svoju ljubav prema narodu i odanost prema oslobodilačkoj borbi. Među 150 potpisanih prosvjetnih radnika nalazili su se Bogdan Crnobrnja, učitelj, prof. Petar Lasta, dr. M. Kalmi, kateheta, Petar Zrnić, školski nadzornik, Nikola Kečanin, akademski slikar i profesor. Ova konferencija prosvjetnih radnika široko je odjeknula oslobođenim i neoslobođenim područjem i bila je značajan poticaj za dalji razvitak prosvjetnog i kulturnog rada.

Ubrzo poslije ove konferencije, 21. i 22. XII održana je Oblasna konferencija na kojoj je narod Slavonije izabrao svoje najviše predstavništvo, Oblasni NOO za Slavoniju. Pred Oblasni NOO za Slavoniju postavljali su se zadaci politički, privredni, socijalni, zdravstveni i prosvjetni. Na konferenciji su analizirane opće prilike na oslobođenom području Slavonije te su, pored ostalih rezultata, izneseni i rezultati u organizaciji školstva i prosvjete. Na konferenciji je bilo istaknuto da je organizirana mreža kulturno-prosvjetnih odbora kod svih okružnih, kotarskih NOO-a i da je, kako je već bilo istaknuto, otvoreno 65 osnovnih škola, od kojih je 10 privremeno obustavilo rad zbog čestih neprijateljskih upada i da je u njima uposlano 78 učitelja i učiteljica. ³¹

Poslije te konferencije, jačanjem i organizacionim sređivanjem narodno-oslobodilačkih odbora, napredovao je i razvijao se dalje s uspjehom privredni, socijalni i kulturni život. Rezultati napora organa narodne vlasti i antifašističkih organizacija na području prosvjete bili su vidni. Broj otvorenih škola stalno se povećavao. Oblasni NOO za Slavoniju održao je 15. III 1944. i svoju prvu plenarnu sjednicu. U izvještaju Oblasnog NOO-a za protekla 4 mjeseca, između ostalog, analiziran je i rad na školstvu i prosvjeti. Utvrđeno je da je od prošle konferencije otvoreno 30 osnovnih škola, a broj učenika da iznosi 3974. ³²

Malo zatim, poslije plenarnog sastanka Oblasnog NOO-a, u glasu »Slavonije« od 8. travnja 1944. bili su izneseni uspjesi na prosvjetnom polju, kvaliteta rada u školama, zalaganje i zadaci nastavnika, pa su s time u vezi istaknute i smjernice rada u školama, cilj i zadaci odgoja i obrazovanja mlade generacije. Da bi škola odgovorila suvremenim potrebama svoga naroda i njegove budućnosti, istaknuto je da ona mora:

- »1. da u najkraće vrijeme, na svim poljima i u svakom pogledu suzbije nepismenost, kao veliko i opasno narodno zlo,
2. da što prije iskorijeni moć rđavih i štetnih ropskih navika,
3. da osposobi omladinu za kritičan odnos prema svim stvarima i pojavama,
4. da izgradi u svijesti njezinoj naučnu sliku svijeta i osposobi je ne samo za tumačenje pojava u prirodi, društvu i životu, već i kako se može uticati na promjenu prirode društva i života,

M. Grozdanović, Kulturno-prosvjetni rad na oslobođenom teritoriju Slavonije za vrijeme NOB-e, 26. Učiteljska škola »Božidara Maslarića« u Osijeku. 1893—1953.

³¹ GS, br. 17. od 2. prosinca 1943, 5.

³² Isto, od 19. ožujka 1944, br. 25, 2.

5. da razvije sve umne sile i prirodne težnje naše omladine, da je s tim osposobi za velike zadatke, koji tu omladinu u budućnosti čekaju». ³³

Na osnovi tih smjernica razvijalo se dalje školstvo i prosvjeta na oslobođenom području Slavonije. U toku ožujka 1944. god. radile su 94 osnovne škole, na kojima je bilo »zaposleno 122 nastavnika«. ³⁴ Nastava u mnogim osnovnim školama bila je već tada organizirana po maksimalnom nastavnom planu i programu koji je izradio Prosvjetni odjel ZAVNOH-a. To je značilo velik napredak u sadržajnom obogaćivanju i proširivanju nastavne materije. Međutim, u dosljednom provođenju nastavnog plana i programa bilo je i teškoća, jer sve osnovne škole nisu započele s radom u isto vrijeme, pa zbog toga ni program u svim školama nije mogao biti u isto vrijeme završen. Većina osnovnih škola započela je s radom tek u proljeće 1944. god. Zbog čestih neprijateljskih upada na oslobođeno područje neke su škole po više puta započinjale s radom, pa je i to bio razlog da mnogi učenici nisu mogli završiti jedan razred i preći u drugi. I nastavnih sredstava bilo je vrlo malo. Tek u nekim su školama postojale klupe i školske ploče, a udžbenika i pisaćeg pribora također nije bilo dovoljno, jer se teško nabavljao s okupiranog područja. U osnovnim školama bile su uništene školske biblioteke, a učenici su se u nastavi pretežno služili štampom i starim udžbenicima. Nije bilo dovoljno krede a ni đačkih pločica.

Nastavnici su se zalagali u radu, ali je bilo i takvih pojedinaca koji se još nisu bili dovoljno saživjeli s oslobodilačkom borbom, pa se i to mjestimično osjećalo u nastavi i životu škole. I narod oslobođenih područja pozitivno se odnosio prema školi i potrebi školovanja, obrazovanja i odgoja djece. O odnosu naroda prema školi pisao je »Glas Slavonije«: »U Zailama djeca redovito pohađaju školu. Vrijedne učenike i svjesne roditelje nije smetao ni duboki snijeg koji je napadao. Rano ujutro prtili su roditelji svojoj djeci do škole. Ali Marić Bojana je toliko nejkaka, da po prtini nije mogla u školu. Otac Stojan nije žalio truda, već ju je na rukama donio do škole. Prosjedi Stanko Janošević donio je po najvećem snijegu svoju bosonogu kćerku u školu. »Zar za to što nema obuće, da propusti priliku da što nauči«, — govorio je Stanko donoseći kćerku u školu«. ³⁵

Osim osnovnih škola, na ovom oslobođenom području organizirani su i *tečajevi opetovnice* za one učenike koji su završili osnovnu školu. Oblasni NOO za Slavoniju izradio je i nastavni plan i program za rad opetovnica. Nastava u njima trajala je 10 tjedana, a radilo se nedjeljom od 8 do 12 sati. Narod je opetovnice primio s puno povjerenja i razumijevanja, tako da su ih u mnogim selima pohađali »odrasli ljudi, žene pa i starci...« ³⁶

Cjelokupan školski i prosvjetni rad na oslobođenom području Slavonije vodili su već tada prosvjetni odjeli, u kojima su osim povjerenika radili u prosvjetni referenti, stručna lica iz redova učitelja i profesora. Prosvjetni referenti marljivo su obilazili škole, davali stručnu i pedagošku pomoć učiteljima u

³³ Isto, od 8. travnja, br. 26, 1944, 3.

³⁴ E. V a j n a h t, Školstvo i odgoj u Narodnooslobodilačkoj borbi, *Napredak*, br 1—2, Zagreb 1945, 56.

³⁵ GS, od 19. ožujka 1944, br. 25, 4.

³⁶ Izvještaj člana Prosvjetnog odjela ZAVNOH-a od lipnja 1944. god. o prosvjetnim prilikama u Slavoniji, 3. PA HŠM, br. 2587. Mje. VI. G. IV-13.

njihovu radu, posebno onima bez odgovarajuće stručne spreme. Štoviše, prosvjetni referenti dolazili su u doticaj i s učiteljima na okupiranom i djelomično oslobođenom području. »Svi učitelji koje mogu posjetiti naši prosvjetni izaslanici, izjavljuju da su pristaše NOP-a, ali se ne usude javno istupiti kao takovi i u školi raditi po našem programu, jer se boje upada neprijateljske vojske i iznenadnih pojedinačnih akcija »bijeke garde«.»³⁷

Osnovne škole na oslobođenom području Slavonije u lipnju 1944. god.

Obl. NOO Slavonija	Br. šk.	U šk. zgr.	U priv. zgr.	U prirodi	Obvezn.	Polaz.	%/ Pohađ.	nastavnika		
								svih	str.	nestr.
	134	26	104	4	7030	4373	blizu 62	149	65	84

Prije lipnja radilo je 14 osnovnih škola više, ali su zbog neprijateljske ofanzive morale obustaviti rad. Međutim, pored svih teškoća, spaljenih i uništenih školskih zgrada, malobrojnih stručnih učitelja, pomanjkanja udžbenika i pomagala, organizacija i rad osnovnih škola na ovom oslobođenom području bilježili su stalan napredak. U toku školske godine 1943/44. na ovom oslobođenom području, negdje dulje a negdje kraće vrijeme, radile su 134 osnovne škole sa 7030 obveznika i 4373 polaznika, što znači da je polazak škole iznosio blizu 62%. Na prosvjetnom radu u ovo vrijeme, osim Uroša Viskovića, Ede Vajnahta, Mike Sarajčić, Nede Jelovice, Milutina Grozdanića i dr. radilo je 149 narodnih učitelja, od toga 84 stručna.³⁸

Učiteljski tečajevi i udžbenici za osnovne škole

Nagli razvoj školstva na oslobođenom području Slavonije, uvjetovao je i potrebu brojnijeg kadra narodnih učitelja. Narod je tražio škole i trebalo ih je otvarati, a nedostajali su učitelji koji bi osim rada u školi djelovali i na nov način u narodu, podizali njegovu političku i prosvjetnu svijest, povezivali ga još tiješnje s ciljevima i zadacima oslobodilačkog rata. Zbog toga je u ovo vrijeme nastavljeno s radom na organizaciji učiteljskih tečajeva. Točan broj održanih tečajeva teško je utvrditi zbog toga što su oni bili vrlo česti, pa štaviše u ovom vremenu stalno su održavani. Tako se u Izvještaju Oblasnog NOO-a za Slavoniju od 13. IX 1943. kaže: »Svi ovi drugovi (misli se na učitelje koji su došli u NOV, primj. M. O.) završili su naš kulturno-prosvjetni kurs, a potom smo ih rasporedili na dužnosti po okruzima«.»³⁹ Jedan učiteljski tečaj završio je radom 13. IX 1943., ali broj polaznika ovog tečaja nije poznat.

³⁷ Izvještaj Okr. NOO-a Bjelovar Prosvjetnom odjelu br. 137/44 od 24. IV 1944, 2. ZAVNOH-u, PA HŠM, br. 2587, Mje. VI, G. IV-13.

³⁸ Narodna prosvjeta, br. 1, listopad 1944, 4.

³⁹ Izvještaj Obl. NOOS od 13. IX 1943, br. 2003, 1. Prosvjetnom odjelu ZAVNOH-a PA HŠM, br. 2587, Mje. VI, G. IV-13.

Iz Izvještaja Oblasnog NOO-a ZAVNOH-u vidi se da je 10 učitelja s ovog tečaja upućeno na rad u osnovne škole. Poslije ovog tečaja održan je drugi učiteljski tečaj.⁴⁰ Početkom jeseni 1943. učiteljski su tečajevi bili organizirani u selu Cikote, a kasnije u selu Mijače, Mijokovićevo, Pištane i Orljavac. Tokom i početkom 1944. god. na oslobođenom području Slavonije organiziraju se jednomjesečni učiteljski tečajevi. Ni broj tih tečajeva nije bilo moguće ustanoviti, ali se iz jednog izvještaja može zaključiti da su stalno održavani i da je kroz njih prošao dosta velik broj narodnih učitelja. U već spomenutom izvještaju između ostalog se navodi i ovo: »Ovdje radi već od ranije stalan 1-mjesečni kurs koji će 5. VIII završiti radom. Na sastanku Oblasnog Prosvjetnog odbora raspravljali smo o novom učiteljskom kursu koji bi trajao 3 mjeseca.«⁴¹ Na učiteljskim tečajevima predavali su: Milka Dražić, Olivera Jovanović, Pero Dragila, Edo Vajnaht, prof. Stjepan Ivezić, Ivančica Barić i dr. Samo za kraće vrijeme na jednomjesečnim učiteljskim tečajevima osposobljena su 84 narodna učitelja.⁴²

Da bi se koliko je bilo moguće u onim prilikama riješio problem udžbenika za osnovne škole, potkraj 1943. god. pokrenuta je akcija oko izrade *početnice ili bukvara*, ali nisu štampani. U Slavoniji je nedostatak udžbenika rješavan umnožavanjem »Pionira«. Osim tih nastojanja Oblasni kulturno-prosvjetni odsjek izrađivao je i *skripta* za pojedine nastavne predmete.

Kao što se i na ostalim oslobođenim područjima, tako se i na oslobođenom području Slavonije brinulo o djeci žrtvama fašističkog terora, djeci bez roditelja. O njima je brinuo Kulturno-prosvjetni odjel Oblasnog NOO-a za Slavoniju. U rujnu 1943. god. poveo je akciju za otvaranje *dječjeg doma*. Uskoro zatim otvoren je prvi dječji dom na oslobođenom području, u selu Ravna Gora, blizu Mrkopolja.⁴³

Ostala prosvjetna i kulturna djelatnost

Za proteklo vrijeme urađeno je mnogo i na *prosvjećivanju naroda i obrazovanju odraslih*. Posebno je bila zamašna akcija u opismenjanju odraslih. U jesen 1943. god. Prosvjetni odjel ZAVNOHA-a pokrenuo je akciju u organizaciji analfabetskih tečajeva. Prosvjetni odjel poslao je okružnim NOO-ima »Nacrt plana i programa za analfabetske tečajeve«. Po tom nastavnom planu i programu analfabetski tečaj trajao je 10 tjedana, a za to je vrijeme bilo potrebno da polaznici marljivim radom postignu osnovno znanje u »čitanju, pisanju, računanju i poznavanju osnovnih problema NOB-e«.⁴⁴

Nastavni plan analfabetskog tečaja	1. pismenost	35 sati
	2. račun	15 sati
	3. polit. izgradnja	10 sati
	Ukupno:	60 sati

⁴⁰ Isto, 3.

⁴¹ Isto kao br. 36, kolovoz 1944, 2.

⁴² Isto, 2.

⁴³ Kao pod br. 26, 2.

⁴⁴ Nastavni plan i program za osnovne škole od rujna 1943. god., 26. Privatna arhiva dra Vice Zaninovića, prof. Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Analfabetske tečajeve organizirali su mjesni i općinski KPO-i uz pomoć narodnooslobodilačkih odbora i antifašističkih organizacija žena i omladine i prosvjetnih radnika. Na završetku tečaja polaznici su polagali ispit, nakon kojeg su dobivali svjedodžbu o završenom tečaju. Smjernice Prosvjetnog odjela ZAVNOH-a počeli su ostvarivati oblasni i okružni prosvjetni odbori. Tako je u ovo vrijeme pokrenut veći broj analfabetskih tečajeva na oslobođenom području Slavonije. U prosincu 1943. god. radio je 21 analfabetski tečaj sa 427 polaznika,⁴⁵ a u siječnju 1944. god. radilo je 77 analfabetskih tečajeva sa 828 polaznika.⁴⁶ Nastojanjem organa narodne vlasti, antifašističkih organizacija i prosvjetnih radnika tokom proljeća radilo je 158 analfabetskih tečajeva sa 3124 obveznika i 1650 polaznika. Ali svi ti tečajevi nisu završili s radom zbog toga jer im nije bilo poklonjeno dovoljno brige. Završila su s radom svega 52 analfabetska tečaja sa 531 polaznikom.⁴⁷

Na opismenjavanju omladine i odraslih posebnu je ulogu imao SKOJ i USAOH. U Izvještaju Obl. komiteta SKOJA za Slavoniju od 13. I 1944. kaže se: »Suzbijanju nepismenosti posvećuje se prilična pažnja tako da već na kotaru Pakrac ima svega 20 koji još nisu dobro naučili čitati i pisati, a prije godinu dana ih je bilo nepismenih 250.«⁴⁸ Sličnu aktivnost razvijale su i organizacije Antifašističkog fronta žena.

Osim analfabetskih tečajeva, na ovom oslobođenom području 29. VII 1944. organiziran je na inicijativu Oblasnog NOO-a i jedan *općeobrazovani tečaj*, ali je ubrzo prestao s radom, jer su polaznici tečaja bili potrebni organima narodne vlasti u novooslobođenim gradovima. Nastavnici na ovom tečaju bili su: Stjepan Ivezić, Ivančica Barić, Fride Godlar i Oskar Karafijat. Osim matematike, fizike i kemije, polaznici tečaja slušali su predavanje iz prirodopisa, zemljopisa i hrvatskog jezika.

Pored toga, na ovom oslobođenom području održavani su i još neki tečajevi. Tako su u to vrijeme održana 22 *zdravstvena tečaja* na kojima je bilo osposobljeno oko 350 higijeničara. Prvi zdravstveni tečaj održan je u Voćinu u jesen 1943. god. Tokom 1944. god. nijedno selo u Slavoniji nije bilo bez higijeničara.

I organizacije Antifašističkog fronta žena također su u ovo vrijeme pokretale tečajeve za svoje aktivistkinje. Takav jedan tečaj radio je od 11. do 28. XII 1943. god. i na njemu je bilo prisutno 10 žena, od toga 4 Hrvatice, 4 Srпкиnje, 1 Slovakinja i 1 Mađarica. Bio je to tečaj pri Oblasnom AFŽ-u za Slavoniju i Srijem. Drugi tečaj počeo je nešto ranije i trajao je od 13. do 30. XI 1943. god. a pohađalo ga je 9 žena. Ovim tečajevima rukovodila je Sofija Krajačić.⁴⁹ O radu jednog od tih tečajeva kaže se u Izvještaju Oblasnog kursa AFŽ-a za Slavoniju: »U toku kursa izrađene su dvoje zidne novine, koje su sadržajno uspjele, jer su kursisti pisali članke, koji su bili potkrijepljeni najnovijim događajima sa terena, kao i u svijetu. Naš je kurs dao jednu kulturnu

⁴⁵ GS, od 2. prosinca 1943, br. 17, 5.

⁴⁶ Izvještaj Obl. NOOS, Prosvjetni odjel, br. 25. od 18. I 1944, str. 1, 2, 3 i 4. ZAVNOH-u. Prosvjetnom odjelu, PA HŠM, br. 2587, Mje. VI. G. IV-13.

⁴⁷ Kao pod br. 41, srpanj 1944, 2.

⁴⁸ Oblasni komitet SKOJ-a za Slavoniju od 13. I 1944, str. 8. (dalje: OB SKOJS) Oblasnom komitetu KPH za Slavoniju.

⁴⁹ Žene Hrvatske u NOR-u. I, Zagreb 1955, 428—429.

priredbu, koja je dosta dobro uspjela i bila dosta organizirana. Kursistkinje su pokazale mnogo volje za rad.«⁵⁰

Domovi kulture također su djelovali u ovo vrijeme na oslobođenom području Slavonije. Potkraj listopada 1943. god. radile su uspješno na području kotara Daruvar u selu Bijelaj, na području kotara Požega u Orljavcu, Podsrećama, Striježevici, Mrkoplju, Mijačama i Kruševcu, na području kotara Novska bila su također osnovana tri doma kulture,⁵¹ a u kotaru Virovitica vrlo lijepo je radio dom kulture u selu Jasenašu. Na oslobođenom području okruga Osijek bili su otvoreni domovi kulture u selu Podgorju i Ostrošincima. Tokom ljeta 1944. god. na oslobođenom području Slavonije otvoreno je 47 domova kulture.⁵² Detaljnijih podataka o broju domova kulture nema, ali je sigurno da je njihov broj na ovom oslobođenom području bio znatno veći, jer su u pomanjkanju posebnih prostorija organizirani uz osnovne škole.

Osim domova kulture otvoren je i veći broj *omladinskih domova* u kojima je mlada generacija razvijala različite oblike prosvjetne i kulturne djelatnosti. »Omladinski domovi su počeli dobivati veći značaj nego što su prije imali, što se naročito pokazalo na održavanju konferencija, kulturnih večeri, sastanaka i proslava. Omladinski domovi otvaraju se i na poluoslobođenom teritoriju gdje je omladina naročito ponosna sa svojim domom (kotar Brod)«,⁵³ istaknuto je u Izvještaju Obl. komiteta SKOJA za Slavoniju.

Raznovrsnim oblicima prosvjetnog i kulturnog rada, kao i domovima kulture, knjižnicama i čitaonicama i dr., u ovom periodu rukovodio je Propagandni odjel ZAVNOH-a preko propagandnih odjela u oblastima i okruzima koji su imali svoje propagandno-političke i kulturno-umjetničke sektore. Propagandni odsjek rukovodio je pismenom i usmenom propagandom, izdavao je svoje glasilo, proglase, letke, radio-izvještaje. Taj je odsjek organizirao zborove, proslave, manifestacije, konferencije, diskusije, usmene novine i dr. Njegova aktivnost dolazila je naročito do izražaja u povodu proslava praznika. 1. maja, Dana oktobarske revolucije, I i II zasjedanja AVNOJ-a, I zasjedanja ZAVNOH-a i sl. U te dane gorjelo je mnogo krijesova, na oslobođenom području, održavale se akademije, zborovi i priredbe, izlazila jubilarna izdanja štampice, leci i propagandni plakati. Samo omladina okruga Nova Gradiška na dan godišnjice I kongresa USAOJ-a održala je 7 općinskih zborova, organizirala je također i 150 kulturnih večeri, a u kotaru Požega obuhvatila je političkim i prosvjetno-kulturnim radom »30 novih sela«.⁵⁴

U svojoj »*tehničari*« omladina Slavonije za kraće je vrijeme umnožila veći broj izdanja kao: »Našim najmlađima« u 1360 primjeraka, »Pošli smo vašim putem« u 950 primjeraka, »Uloga proleterske omladine« u 2000 primjeraka, »Pred II kongres omladine« i sl.⁵⁵

Naročitu aktivnost u ovo vrijeme razvio je Kulturno-umjetnički odsjek pod čijim su rukovodstvom djelovale diletantske grupe, pjevački i muzički zborovi, zborovi horskih recitacija i folklora. Na oslobođenom području Slavonije poseb-

⁵⁰ Isto, 61.

⁵¹ Kao pod br. 26, 4.

⁵² Isto, 4.

⁵³ Kao pod br. 48, 8.

⁵⁴ OB SKOJS od 27. IV 1944, 1. Izvještaj PK SKOJ-a za Hrvatsku.

⁵⁵ Isto, 1.

no su se isticali pjevački zborovi i diletantske grupe omladine u Pleternici, Požegi, Pakracu, Grubišnom Polju i Daruvaru, gdje je omladina vrlo često održavala različite kulturne priredbe.⁵⁶ Djelovala je i oblasna kazališna družina i veći broj družina u vojnim jedinicama. I ti oblici kulturnog i umjetničkog rada predstavljali su važan faktor u izgradnji nove narodne prosvjete i kulture u uvjetima oslobodilačke borbe.

III

Odlukom II zasjedanja AVNOJ-a, pored ostalih uspostavljeno je i Povjereništvo za prosvjetu koje je vodilo brigu o daljnjoj organizaciji školstva i prosvjete na oslobođenom teritoriju Jugoslavije. Povjereništvo za prosvjetu izdalo je 13. svibnja 1944. god. »Uputstvo Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije o organizaciji prosvjete«, po kojem je izvršena reorganizacija odsjeka unutar zemaljskih vijeća. Organizirana su 4 odsjeka: odsjek za opće narodno obrazovanje, odsjek za škole, odsjek za kulturu i odsjek za prosvjetnu administraciju i personal. Uputstvima je također određena organizaciona struktura okružnih i oblasnih prosvjetnih odjela, zadaci općinskih i mjesnih narodnooslobodilačkih odbora kod kojih je trebalo organizirati narodne prosvjetne odbore u kojima bi pored predstavnika NOO-a bili zastupljeni i predstavnici roditelja, nastavnika, omladinskih, kulturnih i ostalih organizacija. Niži organi prosvjetne vlasti imali su 4 sektora: sektor za opće narodno prosvjećivanje, za školsko prosvjećivanje, za kulturnu djelatnost i sektor za književnost, umjetnost i nauku.

Uputstva su dala smjernice za širu organizaciju prosvjetnog i kulturnog rada na oslobođenom teritoriju Jugoslavije, a smjernice iznesene u njima trebali su ostvariti centralni organi prosvjetne vlasti pojedinih federalnih jedinica.

Djelovanje i rad ZAVNOH-a na prosvjeti

Početkom 1944. god. (8—9. ožujka) održano je i III zasjedanje ZAVNOH-a na kojem je ovo tijelo proglašeno vrhovnim organom državne vlasti u Hrvatskoj. Izvršnu vlast u Hrvatskoj vršilo je Predsjedništvo unutar kojeg su osnovani odjeli, pa tako i Odjel za prosvjetu. Na III zasjedanju ZAVNOH-a razmatrana su i pitanja prosvjete pa su u vezi s time donijeti zaključci i neposredni zadaci:

»Neposredni zadaci Prosvjetnog odjela, kako Izvršnog odbora ZAVNOH-a tako i narodnooslobodilačkih odbora, svode se na: uspostavljanje boljih veza i čvršće kontrole nad prosvjetnim radom na oslobođenom području, proširenje i učvršćivanje rukovodstva narodnooslobodilačkih odbora u prosvjetnom radu; pravilna razdioba škola i upotpunjavanje školske mreže, osnivanje analfabet-skih i općeobrazovanih tečaja.«⁵⁷ Također je istaknuto da treba organizirati učiteljske tečajeve i savjetovanja, izdavati udžbenike i priručnike za školski rad, pokrenuti izradu školskog namještaja, pomagala i učila, graditi i adaptirati školske zgrade itd.

⁵⁶ Isto, 1.

⁵⁷ III zasjedanje ZAVNOH-a, Zagreb 1950, 64.

Odjel narodne prosvjete ZAVNOH-a izabrao je komisiju za izradu nastavnog plana i programa za osnovne škole, komisiju za izradu nastavnog plana i programa za potpunu srednju školu, izradio je privremeni pravilnik o polaganju privatnih ispita, donio rješenje o učenju nacionalne povijesti i povijesti NOB-e u drugom polugodištu u svim razredima srednje škole u školskoj godini 1944/45, nadalje rješenje o otvaranju srednjih škola i pomoćnih razreda u srednjim školama za one učenike koji su sudjelovali u NOB itd. Na području osnovne i srednje nastave pokrenuta je i akcija za izradu početnice i bukvara, čitanaka za više razrede osnovne i niže razrede srednje škole, priručnika za osnovnu nastavu. Izrađene su također upute o roditeljskim sastancima, disciplinska pravila za srednje škole i dr. Odjel narodne prosvjete rješavao je i probleme stručnog, općeg, pedagoškog i idejnog obrazovanja i osposobljavanja prosvjetnih referenata, pokretao učiteljske tečajeve, davao smjernice za organizaciju đaćkih i dječjih domova, podsticao akciju u obnovi i izgradnji školskih zgrada, pomoću svojih stručnjaka vršio obilazak škola i tečajeva na terenu i sl.

Da bi unaprijedio rad osnovnih škola, Prosvjetni odjel ZAVNOH-a izradio je novi nastavni plan i program za četverogodišnju osnovnu školu. U nastavnom planu bili su zastupljeni ovi predmeti:

Nastavni plan				
	I	II	III	IV
Početna stvarna nastava	5	5	—	—
Hrvatski ili srpski jezik	5	5	4	4
Račun	5	5	4	4
Zemljopis	—	—	2	2
Povijest	—	—	2	2
Prirodne nauke	—	—	3	3
Narodno gospodarstvo	—	—	1	1
Crtanje	—	—	1	1
Pjevanje	1/1	1/1	1/1	
Tjelesni odgoj	1/1	1/1	1/1	
Vjeronauk	1	1	1	1
Ukupno:	18	18	20	20

Navedeni broj sati nastave za pojedini predmet i nastavu u cjelinu mogao se smanjiti prema prilikama pojedinoga kraja, a mogao se i povećati. Taj nastavni plan i program razlikovao se od prethodnih po tome što je dao sistematičniji pregled nastavne građe, odredio je točnije cilj i zadatak svakog nastavnog predmeta, stvorio izvjesnu ravnomjernost u rasporedu nastavne građe, odredio nastavne jedinice i dao mjestimično kraće metodičke upute za obradu pojedinih nastavnih predmeta. Nastojanja Prosvjetnog odjela ZAVNOH-a pozitivno su djelovala na dalji razvoj školstva i prosvjete na pojedinim oslobođenim područjima Hrvatske, što je dakako zavisilo od objektivnih prilika, relativne stabilnosti pojedinog oslobođenog područja, nivoa razvoja organa narodne prosvjetne vlasti i dr.

Osnovno školstvo, udžbenici i priručnici, i izgradnja škola

Školskoj godini 1944./45. koja je počela u rujnu prethodile su konferencije učitelja po kotarevima i okruzima. Tako je u srpnju iste godine održano nekoliko kotarskih konferencija (kotar Daruvar 21. VII 1944, kao i dvije konferencije za okrug Virovitica 23. VIII 1944. i okrug Nova Gradiška 1. VIII 1944. god.). Na tim su konferencijama, osim analize postignutih rezultata u organizaciji školstva i prosvjete, doneseni zaključci i prijedlozi za daljnji rad u novoj školskoj godini. Na konferenciji su također održavana i praktična predavanja iz pedagogije, rješavana pitanja prosvjetne propagande, osposobljavanja i obrazovanja referentskog kadra, problemi veće brige o pročelnicima za prosvjetu, kao i pitanja dalje organizacije prosvjetne djelatnosti i organizacija sličnih konferencija. Održane konferencije pomogle su daljem razvitku školstva i prosvjete na ovome oslobođenom području.

Tako su u ovo vrijeme školstvo i prosvjeta u okrugu virovitičkome zabilježili dalji napredak. U tome su značajnu ulogu imali prosvjetni radnici, koji su se zalagali u radu u školama, nastojali podići nivo obrazovanja učenika, a pomagali su i narodnooslobodilačkim odborima i antifašističkim organizacijama u rješavanju njihovih zadataka. Učitelji su održavali u narodu sastanke i pomagali ostali »političko-propagandni rad«. ⁵⁸ Ali unatoč takvom zalaganju učitelja, polazak nastave zbog pomanjkanja odjeće i obuće i zbog vojnih prilika na ovome području nije bio zadovoljavajući. Najviše zapreka u polasku nastave bilo je zbog čestih neprijateljskih upada i okupatorova terora. I narodnooslobodilački odbori, opterećeni drugim zadacima, nisu mogli dovoljno brige pokloniti školi i prosvjeti, nego su ta pitanja rješavana uglavnom brigom prosvjetnih referenata i učitelja.

I u okrugu Nova Gradiška prosvjetne su prilike bile također teške i nestabilne zbog čestih neprijateljskih upada, a naročito u kotarima Novska, Nova Gradiška i Požega. Kada je 17. XI 1944. god. neprijatelj upao u oslobođenu Požegu, odmah je pored ostalog otvorio školu Sestara milosrdnica, koju je narodna vlast prethodno bila zatvorila. Na neoslobođenom teritoriju širio je propagandu protiv narodne partizanske škole i unosio je u narod zabunu. Neprijatelj je govorio: »Vašu djecu odvest će partizani na Siciliju i odijelit će ih od roditelja.« ⁵⁹ Ali, pored takvih prilika, narod je za školstvo i prosvjetu imao velik interes i tražio je otvaranje škole. Tako se u istom Izvještaju pored ostalog navodi: »Narod se dobro odnosi prema školi. Traži otvaranje škola. Voli svoje učitelje. Odnos učitelja i naroda je dobar. Učitelji koji rade već duže vremena na našem oslobođenom teritoriju, rade u svim našim antifašističkim organizacijama. Aktiviziraju se pomalo i novopridošli učitelji.« ⁶⁰

Nešto teže prilike bile su na novooslobođenom području ovog okruga, jer su ovdje organi narodne vlasti imali manje iskustva, pa je i rad škole bio slabiji. Propagandno djelovanje i prosvjetna aktivnost na okupiranom području bili su još teži jer je neprijatelj blokirao oslobođeno područje. Učitelji na oku-

⁵⁸ Obl. NOOS. Prosvjetni odjel br. 101. od 17. XII 1944, Odjelu narodne prosvjete ZAVNOH-a. PA HŠM, br. 2587. Mje. VI. G. IV-13.

⁵⁹ Isto, 2.

⁶⁰ Isto, 2.

piranom području bili su uz narodnooslobodilački pokret, ali zbog mogućnosti okupatorovih represalija nisu organizirali rad škole u duhu NOB. U takvim prilikama bilo im je lakše otežavati rad osnovnih škola na okupiranom teritoriju ili svesti nastavu uglavnom na ono najelementarnije, izbjegavajući pri tome odgoj učenika i rad škole u duhu neprijateljskom narodu i NOB-u. O tome se u jednom Izvještaju, između ostalog, navodi ovo: »Na okupiranom području rad je skoro nikakav. Nastavnici su naši simpatizeri. Sabotiraju rad time što ne održavaju obuku. Od 53 škole na oslobođenom dijelu ovog okruga ne rade 22.«⁶¹

Osnovne škole na oslobođenim područjima kotara u kolovozu 1944. god.⁶²

Okr. NOO Osijek	škola	nast.	str.	obvez.	polaznika
Valpovo	2	2	2	117	95
Vinkovci	—	—	—	—	—
Osijek	1	1	1	22	22
Vukovar	—	—	—	—	—
Okr. NOO Brod					
Brod	6	6	4	110	93
Đakovo	39	46	43	2424	1835
Županja	—	—	—	—	—
Okr. NOO Virovitica	30	42	32	1484	873
Grubišno Polje	—	—	—	—	—
Daruvar	40	62	54	3342	2050
Virovitica	16	19	9	774	470
Okr. NOO Našice					
Podr. Slatina	16	18	10	778	417
Našice	8	14	6	475	334
Donji Miholjac	—	—	—	—	—
Okr. NOO Nova Gradiška					
Požega	50	64	56	—	—
Nova Gradiška	7	4	1	429	171
Novska	7	6	3	303	186
Pakrac	32	61	32	—	—
Ukupno:	254	345	253	10 258	6 546

⁶¹ Isto, 4.

⁶² Tabelarni pregled prema Izvještaju Obl. NOOS, br. 385 od 14. X 1944. ZAVNOH-u. PA HŠM, br. 2587. Mje. VI. G. IV-13.

Nešto su bolje prilike bile na oslobođenom području okruga Našice. Tome je pomoglo pored ostalog veće zalaganje organa narodne vlasti za rješavanje školskih i prosvjetnih pitanja. Bio je to i razlog da je i odnos naroda prema školi bio dobar, da je polazak nastave u nekim osnovnim školama iznosio 100% (Narodna škola Duzluk). Na području Okružnog NOO-a za Brod rad na organizaciji školstva bio je nešto slabiji, jer su se narodnooslobodilački odbori nešto manje zalagali, tako da su zadaci u organizaciji školstva i prosvjete pretežno pali na učitelje i prosvjetne referente. Veća briga za školstvo osjetila se na području kotara Đakovo. Taj kotar utrošio je samo za školski pribor u ovo vrijeme svotu od 46 130 kuna i vodio dosta brige o radu škola i opskrbi učitelja.

Na području okruga Osijek stanje je bilo najteže jer je veći dio područja ovog okruga bio neoslobođen. Pored toga na ovom području kotarski narodnooslobodilački odbori nisu imali dovoljno stručnih prosvjetnih lica. Jedino što su mogli da učine organi prosvjetnih vlasti okružnog NOO-a za Osijek u ovo vrijeme bile su organizacione pripreme za preuzimanje školstva i prosvjete na cijelom okrugu poslije njegova konačnog oslobođenja. Međutim, unatoč ovakvim prilikama i stalnom neprijateljskom pritisku na oslobođeno područje Slavonije, u toku listopada 1944. god. radilo je 256 osnovnih škola sa 16 234 obveznika i 11 123 polaznika sa 343 prosvjetna radnika, od kojih 183 stručna.

U toku studenog iste godine stanje se još više popravilo, jer su započele s radom osnovne škole u oslobođenim gradovima: Virovitici, Pakracu, Daruvaru, Požegi, Grubišnom Polju i Našicama.⁶³

Osnovne škole na oslobođenom području Slavonije u studenom 1944. god.⁶⁴

Okr. NOO	br. šk.	prazn.	učit.	sa kurs.	obvez.	polaz.
Nova Gradiška	101	11	141	30	6398	5379
Virovitica	125	18	178	29	5994	3787
Našice	36	19	59	15	3326	2502
Brod	31	6	33	—	1933	1424
Svega:	293	54	411	74	17 651	13 092

Opći postotak pohađanja škole bio je 74%. Iz statističkih podataka vidi se da veći broj osnovnih škola nije radio, posebno na području kotara Osijek. Bilo je to pored ostalog i zbog pomanjkanja učitelja. Nedostajala su još 63 učitelja da bi se podmirile potrebe osnovnih škola i nesumnjivo je da bi u tome slučaju njihov broj bio znatno veći.

Učitelji oslobođenog područja Slavonije zalagali su se u podizanju svoje pedagoške i stručne kulture putem radnih zajednica na kojima se obrađivala nastavna građa predviđena novim nastavnim programom, a osim toga radne zajednice poslužile su im i za njihovo ideološko i političko obrazovanje. Potkraj 1944. god. na ovom oslobođenom području organizirano je 56 učiteljskih radnih zajednica.⁶⁵ Osim ovih oblika aktivnosti, pokretani su i organizirani školski centri. U listopadu 1944. god. djelovao je na području okruga Nova Gradiška 51 školski centar, u kotaru Požega 61 školski centar, u kotaru Daru-

⁶³ Isto.

⁶⁴ Statistički podaci iz bilježaka u posjedu Ede Vajnahta, oblasnog povjerenika za prosvjetu.

⁶⁵ Kao pod br. 64.

var 41, u kotaru Grubišno Polje 32 i 16 u kotaru Virovitica, dakle samo u okrugu Virovitica 89 školskih centara. I na oslobođenom području okruga Našice, u kotaru Našice bilo je 11 školskih centara, a na području kotara Podravska Slatina djelovala su 22 školska centra. Veći broj školskih centara u duhu NOP-a djelovao je tada već i na neoslobođenom području kotara Našice i kotara Donji Miholjac.⁶⁶

Osnovne škole radile su po nastavnom planu i programu koji je propisao ZAVNOH, a u većini škola nastava je organizirana u sva 4 razreda, a tek u nekima radila su prva tri razreda. Školskih pomagala (računala, zemljopisnih karata) u većini škola nije bilo, a u nekim školama ni školskih ploča. Učenici su oskudijevali u školskim pločicama i pisaćem priboru, školskim udžbenicima i priručnicima. Bilo je oskudice i u štivu pisanom ćirilicom i, da se taj nedostatak ukloni, pristupilo se izradi zidnih početnica pisanih ćirilicom kako bi djeca mogla »ovo pismo uvježbati«.⁶⁷

Zidne početnice izrađivali su učitelji na sastancima radnih zajednica i na taj način rješavali manjak udžbenika. Školske su zgrade naročito u novooslobođenim krajevima zadovoljavale, ali se školska nastava u prije oslobođenim selima vršila u dosta skućenim prostorijama, većinom u privatnim zgradama koje nisu prostorno i higijenski mogle odgovoriti za potrebe škole i nastave. U to vrijeme samo na oslobođenom području okruga Nova Gradiška bilo je potrebno podići 40 školskih zgrada.

Pored navedenih teškoća uspjeh u školama bio je za prilike i uvjete u kojima se radilo dobar i u njima se uglavnom obrađivalo programom predviđeno gradivo. U nekim školama bilo je i slabijih rezultata u nastavi i uspjehu učenika, a naročito u onima u kojima su radili učitelji koji su završili kraće tečajeve, a ponegdje i u onima gdje su radili i stručni učitelji, koji se nisu dovoljno zalagali u radu. Uz većinu škola postojali su i školski vrtovi koji su služili za praktičnu nastavu, a osim toga u vezi sa zaključcima sjednice Oblasnog NOO-a za Slavoniju od 18. III 1944. god. bio je postavljen i zadatak da svaka škola mora obavezno zasijati stanovitu količinu (1/4 jutra) suncokreta, kako bi se pomogla obnova privrede na oslobođenom području.

U osnovnim školama bili su razvijeni i vanredni oblici rada s učenicima. Učitelji su zajedno s djecom organizirali priredbe po selima, nastupali na sastancima, zborovima i proslavama. U svim školama učenici su uređivali zidne novine, a djelovale su i radne zajednice učenika čiji su odbori održavali radne sastanke i na njima rješavali probleme učenja, vladanja, odnosa prema učitelju i roditeljima, organizirali priredbe, razredna takmičenja škole sa školom. I mnogi učitelji aktivno su sudjelovali u političkom i kulturnom uzdizanju naroda putem političkih, naučno-popularnih predavanja, učešća u usmenim novinama i sl.

U to vrijeme na oslobođenom području Slavonije organizirane su i *opetovnice*. Po planu i programu koji je izradio Prosvjetni odjel Obl. NOO-a za Slavoniju, nastava u njima trajala je 10 tjedana sa 4 sata dopodne svakog tjedna, nakon čega je bio obavljen ispit.

⁶⁶ Obl. NOOS, br. 518, od 7. IX 1944. Izvještaj ZAVNOH-u, PA HŠM, br. 2587, Mje. VI. G. IV-13.

⁶⁷ Kao pod br. 58, 6.

Nastavni plan opetovnice

Narodni jezik	10 sati
Zemljopis	6 „
Povijest	2 „
Račun s osnovama geometrije	10 „
Prirodopis	3 „
Higijena	2 „
Narodno gospodarstvo	5 „
Pjevanje	2 „
Ukupno:	40 sati

Tečajevima opetovnice obuhvaćena je ona omladina koja je završila osnovnu školu do navršene 16. godine, a mogli su ih pohađati i stariji. Potkraj 1944. god. radili su tečajevi opetovnice u nekim osnovnim školama i neke od njih završile su program, pa ga je trebalo proširiti, jer se pokazalo da je vrijeme predviđeno za nastavu od 10 tjedana bilo prekratko. Osim tečajeva opetovnice bila su pri osnovnim školama organizirana i *pomoćna odjeljenja* za omladinu od 14 i 15 godina, koja je u jednoj školskoj godini trebala završiti 2 razreda. Međutim bila su otvorena samo odjeljenja za I i II razred, jer je omladina te dobi bila tek pismena, pa se zbog toga nisu otvarala pomoćna odjeljenja za III i IV razred.

Oblast Slavonije u ovo vrijeme, pored pljačke i uništavanja koja je vršio okupator i njegovi suradnici, ekonomski je relativno bolje stajala nego ostali oslobođeni krajevi Hrvatske. Ova je oblast davala u toku oslobodilačke borbe ekonomsku pomoć siromašnijim krajevima, a na njenom oslobođenom području našle su smještaj i mnoge izbjeglice, narod i djeca koji su evakuirani iz Banije, Like, Korduna, Pokuplja i Žumberka. Zbog toga je i materijalni položaj učitelja na ovom oslobođenom području bio relativno bolji nego u ostalim krajevima oslobođenog teritorija Hrvatske. Ali, bilo je i ovdje teškoća i neprilika s odjećom i obućom, u čemu je oskudijevao i narod Slavonije, pa tako i učitelji. Prema mogućnostima organi narodne vlasti vodili su brigu o učiteljima, pomagali ih u obući i odjeći i dodjeljivali im povremenu novčanu pomoć.

»Nastavnicima je dana pomoć u vešu i obući. Tako je podijeljeno 12 padobrana i 25 pari cipela. U novčanoj pomoći izdano je u dva maha 621 000 kuna nastavnicima osnovnih i srednjih škola i pomoćnom osoblju«,⁶⁸ — ističe se u Izvještaju Okr. NOO-a Nova Gradiška. To je radio i Oblasni NOO za Slavoniju i svi kotarski organi narodne vlasti, kao i mjesni narodnooslobodilački odbori. O tome se također govori u drugom izvještaju: »Brigu oko materijalnog izdržavanja škole i nastavnika preuzeo je Okružni NOO. Ishranu učiteljima daju mjesni NOO-i. Ovaj okrug podijelio je učiteljima 20 pari cipela, 24 ženske haljine, 10 muških odijela, 25 pari ženskog veša, 10 ženskih kaputa i 15 pari džonova, što je za pohvaliti.«⁶⁹

Osim ovih pitanja, okružni kotarski NOO-i rješavali su i materijalne probleme škola. Oni su nabavljali i dodjeljivali školama pisaći pribor: bilježnice,

⁶⁸ Izvještaj Okr. NOO-a Nova Gradiška, Prosvjetni odjel br. 326, od 15. IV 1945, 3. Obl. NOOS, Prosvjetnom odjelu. PA HŠM, br. 2587, Mje. VI. G. IV-13.

⁶⁹ Kao pod br. 58, 4.

risanke, olovke, pisaljke, papir, tintu i pera. Tako je Okružni NOO za Novu Gradišku podijelio 72 litre tinte, 2544 komada bilježnica, 500 risanki, 70 kutija pisaljki, 80 tuceta olovaka, 1200 araka papira, 60 ravnala, 6 kutija pera, jednu kutiju krede, 6 komada pločica, 30 araka karton-papira, 60 araka pakpapira, 80 araka upijača, 3 kutije boje, 100 koverata itd.⁷⁰ Sigurno je da je ovakav odnos narodnooslobodilačkih odbora prema prosvjeti i školi znatno pomogao nastavi i pridonio većem zalaganju učitelja u njihovu radu.

Međutim, situacija na oslobođenom području Slavonije potkraj 1944. god. i početkom 1945. god. počela se mijenjati. Oslobođeni teritorij oblasti izgubio je svoju »dotadašnju fizionomiju«.⁷¹ Nije bilo više oslobođenog teritorija u prijašnjem smislu, nego je postojao oslobođeni teritorij samo ondje gdje su se momentano nalazile jedinice VI i X korpusa. Takva je situacija trajala sve do oslobođenja ovih krajeva i ona se nužno odrazila i na školstvu i prosvjeti. Zbog takvih prilika Oblasni NOO za Slavoniju već je unaprijed izradio plan za evakuaciju djece iz onih srednjih škola i dječjih domova koji su bili najviše ugroženi. U veljači, kada je neprijatelj organizirao opću ofanzivu na oslobođeni teritorij Slavonije, izvršena je evakuacija djece i jednog dijela naroda iz te oblasti u Vojvodinu, gdje je nastavljen rad na školstvu i prosvjeti sve do kraja svibnja 1945. god.

No unatoč takvoj situaciji, na području ove oblasti prosvjetni rad nije potpuno zamro, nego se dalje razvijao, iako u manjem opsegu i ne na područjima svih okruga. Tako je nakon kraćeg zastoja, u veljači i ožujku, ponovo organiziran rad škola na području okruga Nova Gradiška, iako mogućnosti za rad osnovnih škola nisu bile podjednake u svim kotarevima ovog okruga. Tako, na primjer, rad osnovnih škola na području kotara Pakrac bio je potpuno moguć, a tek djelomično moguć na području kotara Požega i Novska. Međutim, prilike su se naglo popravljale. U toku ožujka i travnja snage Jugoslavenske armije, odnosno jedinice VI slavonskog korpusa, oslobodile su Mrkopalj, Vučjak, Zvečevo i Voćin (1. ožujka 1945. god.). Istog dana povukao se neprijatelj iz Daruvara, a 11. i 12. travnja oslobođene su Našice i Donji Miholjac od jedinica III armije, 13. travnja oslobođena je i Županja, a 16. travnja jedinice I armije oslobodile su Đakovo, Novu Gradišku, (20. travnja) i Slavonsku Požegu (21. travnja). Time su stvoreni uvjeti da se ponovo otvore osnovne i srednje škole i široko pokrene i ostali prosvjetni i kulturni rad.

Osnovne škole na području Okružnog NOO-a Nova Gradiška u travnju 1945. god.⁷²

Kotar	Br. šk.	Br. pred	nast.	str.	obveznika	polaz.
Novska	7	47	7	6	397	232
Pakrac	39	42	42	28	2124	1420
Požega	21	77	23	17	900	579
Gr. Pakrac	2	—	6	6	207	194
Ukupno	69	166	78	57	3628	2425

⁷⁰ Kao pod br. 68, 3.

⁷¹ I. Šibl, Zagrebačka oblast u NOB-i, Zagreb 1950, 75.

⁷² Kao pod br. 68, 2.

Prije neprijateljske ofanzive na području ovog okruga radile su 132 osnovne škole sa 8599 obveznika i 5574 polaznika i 169 nastavnika, od toga 142 stručna. O školstvu i prosvjeti na ostalim područjima Obl. NOO-a za Slavoniju iz ovog vremena nema podataka. I na području okruga Virovitica samo u kotaru Daruvar u siječnju 1945. god. radilo je 39 osnovnih škola sa 55 učitelja i 1945 polaznika.⁷³ Kao rukovodioci i organizatori prosvjetnog rada u to vrijeme djelovali su: Imbro Filakovac, Edo Vajnaht, Vladimir Serdar, Ivo Jelovica, Stjepan Ivezić, Uroš Visković, Ananije Mraković, Slavoljub Čapek, Frida Godlar, Bogdan Stambolija, Obren Vukomanović, dr Josip Škavić, Rudolf Bernardić, Josip Jurković, Đorđe Mažuran, Josip Car, Vaso Obranović i dr.

Škole narodnosti. Na III zasjedanju ZAVNOH-a u »Deklaraciji o osnovnim pravima naroda i građana demokratske Hrvatske« u čl. 1. pored ostalog naglašeno je: »Nacionalnim manjinama u Hrvatskoj osigurat će se sva prava na nacionalni život«.⁷⁴ Time su bila potvrđena prava narodnosti i na slobodan kulturni i prosvjetni razvitak. Tako su već u kolovozu 1944. god. proradile i prve osnovne škole Čeha, Mađara, Nijemaca i dr.

Potkraj 1944. god. na oslobođenim područjima daruvarskog i pakračkog kotara započele su s radom češke osnovne škole i odjeljenja u Otkopanima, Končanici, Doljanima, Ivanovu selu, Golubinjaku, Grubišnom Polju, u gradu Daruvaru, Gornjem Daruvaru i Hrastovcu.⁷⁵ Prvi učitelji u tim školama bili su: Marinka Herakova, Josip Malešuk, Zorka Řehak, na kulturnom i prosvjetnom polju istakli su se učitelji Česi: Slavoljub Čapek, Karel Řehak, Jozef Vlastnik, Vinko Petr, Karel Sočina. U kotaru Podravska Slatina u kolovozu 1944. god. u selu Mačkovcu otvorena je mađarska osnovna škola koju su pohađala i djeca iz sela Slane Vode. To je bila prva osnovna škola koja je otvorena za jednu narodnost. U kotaru Đakovo u rujnu 1944. god. počela je s radom i njemačka osnovna škola u selu Tomašinci. Nastavni program ovih osnovnih škola bio je isti kao i za ostale osnovne škole na oslobođenom teritoriju Hrvatske, s razlikom što se nastava u njima vršila na jeziku dotične narodnosti. Kao posebnu građu u školama učenici su učili i nacionalnu grupu predmeta dotične narodnosti, a kao poseban predmet hrvatski ili srpski jezik u okviru propisanog nastavnog plana i programa.

Udžbenici i priručnici. Već u toku 1942. god. osim upotrebe starih udžbenika, iz kojih je izvršen izbor štiva i odstranjeno sve ono što je sadržajno bilo suprotno idejnim, odgojnim i obrazovnim intencijama narodne škole, javljaju se nastojanja da se narodne škole opskrbe novim udžbenicima sadržajno ispunjenim duhom narodne borbe, zadacima i potrebama narodne revolucije. Tako se i na oslobođenom području Slavonije postavljalo pitanje udžbenika za osnovne škole. Osim umnožavanja »Pionira«, izbora različitih štiva i korištenja partizanske štampe, potkraj 1943. god. pokrenuta je akcija za izradu početnice i bukvara, ali, kako je već bilo napomenuto, nisu štampani. Osim ovih nastojanja Oblasni kulturno-prosvjetni odsjek za Slavoniju izrađivao je i skripta za pojedine nastavne predmete.

⁷³ GS, br. 38, od 12. siječnja 1945, 5.

⁷⁴ III zasjedanje ZAVNOH-a, Zagreb 1950, 93.

⁷⁵ GS, br. 38, od 12. siječnja 1945, 5.

U travnju 1944. izašla je prva početnica u izdanju Prosvjetnog odjela ZAVNOH-a, a nešto kasnije ona je izdana u Slavoniji s tom razlikom što su neke greške u tekstu i crtežima popravljane. Štampana je u 500 primjeraka, a umnožio ju je Prosvjetni odjel Oblasnog NOO-a za Slavoniju za potrebe osnovnih škola na ovome području.

U ljetu 1944. god. Prosvjetni odjel Obl. NOO-a za Slavoniju izradio je »Priručnik za učitelje osnovnih škola«. Taj priručnik zauzima vidno mjesto među izrađenim priručnicima za NOB-e, jer je po opsegu i problematici koju obrađuje predstavljao znatnu pomoć učiteljima za rad u školi. U njemu je građa obrađena prema nastavnom planu i programu za osnovne škole. Zadatak je tog priručnika bio da učiteljima naknadi pomanjkanje nastavnih predmeta, a uporedo s time i najvažnije metodičke upute za njenu obradu. Osim najvažnije građe iz materinskog jezika u priručniku su iznesene upute za izvođenje nastave početnog čitanja i pisanja po analitičko-sintetičkoj metodi, zatim upute za pripremni period, upoznavanje glasova, pojam analize i sinteze i sl. U sklopu ove materije kratko su obrađene i pouke o jeziku. Obuhvaćeni su i pismeni sastavci, njihove vrste uz zahtjev da se provode postupno s obzirom na dob učenika i razred.

U priručniku je obrađena i početna stvarna nastava, kratko su zacrtani njeni zadaci, metode, obrada nastavne jedinice i dr. Važno mjesto u priručniku zauzima računaska nastava. Pošto su izneseni njeni zadaci, vrste računanja obrada nastavne jedinice, date su i kraće metodičke upute za obradu i usvajanje brojeva. Građa iz zemljopisa obrađena je prema nastavnom programu počev od zavičaja i općih pojmova iz zemljopisa do pokrajine i federalnih jedinica. Karakteristično je da je materija iz zemljopisa, osim već uobičajenog sistema, obuhvatila i narodnooslobodilačku borbu i njen razvoj u svakoj pokrajini. Osim ovih nastavnih predmeta u priručniku je iznesena građa iz prirodopisa s elementima fizike, gospodarstva i higijene, uglavnom onoliko koliko je bilo predviđeno nastavnim programom.

Općenito se može reći da je ovaj priručnik u teškim ratnim prilikama predstavljao znatnu pomoć učiteljima jer je u njemu bila sistematski iznesena materija većine nastavnih predmeta. On je poslužio učiteljima oslobođenog područja Slavonije kao rukovođ i sredstvo za daljnje podizanje kvaliteta nastave u osnovnim školama koje su radile u uvjetima oslobodilačke borbe.⁷⁶

Izgradnja i obnova škola i izrada školskog pribora. Okupatori su u svom bijesu nemilosrdno uništavali škole, školske biblioteke, učila i namještaj. Da bi se nastava mogla organizirati, bilo je potrebno obnavljati i podizati školske zgrade. U mnogim školama nedostojao je školski namještaj pa su učenici sjedili na seljačkim tronošcima i sl. Mjesto školske ploče poslužila je daska, komad lima, stara vrata itd. I pisaćim priborom osnovne su škole oskudijevale i organi prosvjetne vlasti nabavljali su ga iz okupiranog područja preko simpatizera i antifašističkih organizacija. Ali prilike su se s vremenom popravljale. O obnovi škola i izradi školskog pribora vodio je brigu Prosvjetni odjel ZAVNOH-a. Oblasni, okružni i kotarski NOO-i također su o tome vodili brigu, snabdijevali su škole namještajem, stolovima, školskim pločama, računa-

⁷⁶ Priručnik za učitelje osnovnih škola. Izdanje Prosvjetnog odjela Obl. NOOS. PA HŠM, br. 2775, Udr. VI-G. IV-90.

lima i drugim priborom. U općoj akciji izgradnje zgrada i nastambi na oslobođenom području Slavonije podignuto je 556 zgrada, pa su neke od njih upotreb- ljene i za škole. Pored toga, na ovome području u kraćem vremenu 1944. god. podignuto je 26 školskih zgrada, a 35 je adaptirano.⁷⁷

Potkraj 1944. god. obnovljene su i sve zgrade srednjih škola, a nabavljeno je vrlo mnogo školskog pribora.

U to vrijeme gotovo svaka osnovna škola imala je primitivno računalo, koje je učitelj izradio s učenicima. Učitelji su izrađivali geografske karte, zidne početnice, različite slike za početnu stvarnu nastavu, reljefe, grafikone i dr. U pomanjkanju većeg broja primjeraka udžbenika i početnica u nastavi su se koristili primjerci štampe, bilteni i proglosti. Kada je u ožujku 1944. god. izašla iz štampe početnica u 80 000 primjeraka i bukvar u 35 000 primjeraka, i osnov- ne su škole na oslobođenom području Slavonije dobile izvjesnu količinu tih udžbenika pa su tako bile donekle podmirene potrebe osnovnih škola i učitelja za ovim najelementarnijim štivom.

Dječji domovi. Broj ratne siročadi i nezbrinute djece bio je u stalnom porastu. Zbog toga se organima narodne vlasti nametao zadatak sve veće brige o djeci, o njihovu zdravlju i ishrani, odgoju i obrazovanju. Tako je u ovo vri- jeme brigom Socijalnog odjela ZAVNOH-a i organa prosvjetne vlasti organi- ziran veći broj dječjih domova na pojedinim oslobođenim područjima. Život u tim domovima odvijao se po Pravilniku koji je izradio Prosvjetni odjel ZAVNOH-a. I na oslobođenom području Slavonije organizirano je više dječjih domova. Jedan dječji dom djelovao je u Suhopolju sa 100 djece, a drugi dječji dom u Orahovici. Kada je u jesen 1944. god. oslobođen Lipik, u njemu je zate- čen dječji dom sa 180 muslimanske djece iz Bosne. To su bila djeca ustaša koji su izginuli u borbi s partizanima i NOVJ. Taj dom osnovale su ustaške vlasti, a u njemu su kao odgajateljice radile časne sestre. Kada je Lipik oslo- bođen, djecu je preuzela narodna vlast. Što su narodne vlasti učinile s tom djecom, najbolje govori napis objavljen u »Glasu Slavonije« od 21. studenoga 1944. god.: »Naše su vlasti odmah povele brige za djecu. Polit. komesar VI korpusa odredio je da se djeci povisi obrok kruha i da djeca dobiju za zaju- trak mlijeka. To je odmah učinjeno, a osim toga pridodano je ishrani djece 50 kg mesa dnevno. Odmah po oslobođenju djeca su u nekoliko dana uvježbala veoma lijep program i održala cijeli niz uspjelih priredaba u Lipiku i okolici. Sav rad djece, koji je veoma skladan, odvijao se unutar pionirske organizacije, koju su djeca osnovala.«⁷⁸ Četvrti dom za majke i djecu organiziran je u Gor- njoj Garešnici. Ovi dječji domovi zajedno s dječjim domom u Lipiku zbog nastale vojne situacije bili su u siječnju 1945. god. evakuirani preko Mađarske u Vojvodinu.

Gotovo za cijelo vrijeme oslobodilačke borbe organizacije SKOJ-a i USAOH-a na ovome oslobođenom području izvodile su raznovrstan odgojno- obrazovni rad s najmlađima putem *pionirske organizacije*. Često po ugledu na partizanske jedinice, osnivaju se pionirski odredi, bataljoni i čete koji različitim vidovima aktivnosti pomažu oslobodilačku borbu naroda. Osim pomoći organi- ma vlasti i vojnim jedinicama, pioniri sudjeluju u proslavama i manifestaci-

⁷⁷ Kao pod br. 74, 63.

⁷⁸ GS, od 21. studenog 1944, 4.

jama, a pokreću i različite oblike svoje aktivnosti. Organizirano sudjeluju u akcijama sjetve i žetve, u sakupljanju ljekovitog bilja, žira, šišarki i sl. Aktivno su također na različite načine djelovali u školskom i vanškolskom životu. U osnovnim školama pioniri su osnivali svoje odbore koji su brinuli o uspjehu u školi, polasku škole, školskoj disciplini, pomoći slabijim učenicima itd. Služeći se kritikom i samokritikom kao sredstvom poticanja i odgajanja moralne svijesti, pioniri su se upozoravali na međusobne greške i propuste, pohvaljivali pojedine učenike za njihov marljiv rad u školi i izvan škole.

Pionirski razredni odbori, vijeća i samouprave pozitivno su djelovali na ostale učenike u školi, razvijali smisao za kolektivan rad i učenje, za pionirsku solidarnost, pravilan i drugarski odnos prema učitelju, utjecale na razvijanje svjesne discipline, drugarstva i prijateljstva, međusobnog poštovanja. Ozbiljnost i organiziranost jednog takvog sastanka opisao je E. Vajnaht u »Napretku«. On piše: »Za stol ispred klupe pristupi jedna učenica i kaže: »Drugovi i drugarice! Otvaram naš pionirski sastanak i pozdravljam vas s našim borbenim pozdravom Smrt fašizmu!«. Slijedio je otpozdrav: »Sloboda narodu!« — Predlažem slijedeći dnevni red (čita sa ceduljice): 1. politička situacija, 2. ispitivanje računa, 3. ispitivanje zemljopisa, 4. kritika i 5. razno. Prima li se ovaj dnevni red?!« Jednoglasno: »Prima«. — »Danas će voditi zapisnik drug Jovo. Prelazimo na 1. točku Čitat ćemo iz »Glasa Slavonije« o zvjerstvima ustaša i Nijemaca u Slavoniji«. Nakon toga se diskutira-prepričava pročitani članak. Ni jedan moment nije ostao nezapažen. Bude se uspomene o zvjerstvima ustaša u njihovom kraju.«⁷⁹

Brigom SKOJ-a i USAOH-a 1943. god. i u toku 1944. god. pionirska organizacija stalno se širila, a osobito na oslobođenim područjima. Tako su u to vrijeme na oslobođenom području okruga Nova Gradiška postojala 64 odbora pionira sa 1951 članom, a na području okruga Virovitica 17 odbora sa 450 članova. Postojali su i pionirski domovi u kojima su se okupljali najmlađi. U pakračkom kotaru bilo ih je 8, a u okrugu Nova Gradiška u 18 sela djelovalo je 18 pionirskih pjevačkih zborova i 12 diletantskih grupa.⁸⁰ Za širi je rad pionirske organizacije već sada bilo potrebno angažirati veći broj članova omladine i SKOJ-a. Da bi se omladina osposobila za rad s pionirima koji je već tada bio dosta raznovrstan, inicijativom SKOJ-a u toku 1943. god. organiziraju se posebni tečajevi za one omladince kojima je bio povjeren rad s pionirima. Takvi su tečajevi održavani na oslobođenom području Slavonije. O tome nema dovoljno podataka, ali se to vidi iz dopisa Oblasnog komiteta SKOJ-a za Slavoniju u kome se kaže: »Da bi krenuli rad s pionirima, organizirali smo na području Bjelovara kurs za rukovodioce pionira, koji će uskoro završiti. Tako ćemo i na ostalim okruzima.«⁸¹

Organizirajući masovno najmlađe, SKOJ i USAOH povezali su njihove mlade snage i pomogli im da i oni prema svojim sposobnostima i dobi pomognu pobjedi našeg naroda nad neprijateljem.

⁷⁹ Kao pod br. 34, 58.

⁸⁰ GS, br. 38, od 12. siječnja 1945, 4.

⁸¹ Izvještaj iz Slavonije PK SKOJ-a za Hrvatsku od 29. XII 1943, 2.

Osposobljavanje učiteljskih kadrova

Stalan porast broja osnovnih škola, dječjih i đачkih domova i sve veća potreba za prosvjetnim i kulturnim radom u narodu zahtijevali su i brojniji kadar narodnih učitelja. Da bi se ta aktivnost provodila jedinstvenije, s više plana i sistema, Odjel narodne prosvjete ZAVNOH-a izradio je u lipnju 1944. god. plan i program za tromjesečne učiteljske tečajeve, a u studenom iste godine i nastavni plan i program za petomjesečne učiteljske tečajeve.

Po planu tromjesečnih učiteljskih tečajeva bili su predviđeni ovi predmeti:

1. Historija predaprilske Jugoslavije i Narodnooslobodilačkog pokreta	33 sata
2. Organizacija narodne vlasti	4 "
3. Organizacija prosvjetnog rada kod nas	6 "
4. Školska građa: Gramatika i pravopis	38 "
Prirodne nauke	66 "
Osnovi računa i geometrije	42 "
Geografija	46 "
5. Odgojno-obrazovni rad	53 "
6. Vanškolski rad	2 "
7. Praktičan rad u vježbaonici	15 dana
Ukupno:	290 sati

Po nastavnom planu za petomjesečne učiteljske tečajeve bili su predviđeni ovi predmeti:

1. Pedagogija	60 sati
2. Organizacija prosvjetnog rada	6 "
3. Hrvatski ili srpski jezik	43 "
4. Povijest (Program osnovnih škola)	26 "
5. Organizacija narodne vlasti	4 "
6. Zemljopis	46 "
7. Biologija	30 "
8. Geologija i mineralogija	5 "
9. Kemija	15 "
10. Fizika	25 "
11. Matematika	42 "
12. Higijena	5 "
13. Gospodarstvo (Program osnovnih škola)	10 "
14. Vanškolski rad	2 "
15. Crtanje (Program osnovne škole)	20 "
16. Povijest NOB-e	26 "
Ukupno:	365 sati

Uz plan je napomenuto da sve ostalo vrijeme na tečaju valja upotrijebiti za praktičan rad u osnovnoj školi, vježbaonici. S praktičnim radom započinjalo

se čim bi se obradila metodika nekog nastavnog predmeta. Odjel narodne prosvjete ZAVNOH-a izdao je u studenom 1944. god. »Upute o radu učiteljskih tečajeva«. Po tim uputama zadatak je učiteljskih tečajeva bio da brzo osposobe novi kadar učitelja za rad u osnovnim školama. Polaznici petomjesečnih tečajeva mogli su biti kandidati u starosti od 18—30 godina s najmanje 4 razreda srednje škole ili sa završenim općeobrazovnim tečajem. Tečajci su morali potpisati izjavu da će po završenom tečaju raditi u osnovnoj školi. U tečaj su prvenstveno primani oni kandidati koji su aktivno učestvovali u oslobodilačkoj borbi. U uputama je bilo predviđeno da kandidati prije nego počnu pohađati tečaj moraju biti podvrgnuti ljekarskom pregledu. Predviđen je i maksimalni broj polaznika za svaki tečaj, nadležnost okružnih NOO-a u organizaciji i vođenju tečajeva, te upute koje su se odnosile na nastavnike, nastavne predmete, ocjenjivanje uspjeha, organizaciju života na tečaju, učenje i dr. U skladu s planovima i programima za tromjesečne i petomjesečne učiteljske tečajeve i već spomenutim uputama pristupilo se na svim oslobođenim područjima Hrvatske organizaciji učiteljskih tečajeva.

Tako je na oslobođenom području Slavonije u toku kolovoza 1944. god. počeo s radom učiteljski tečaj u Đulovcu. To je bio oblasni učiteljski tečaj za područje Slavonije. Završio je s radom 15. XI 1944. god. sa 25 kandidata. I na okrugu virovitičkom 1. XI 1944. god. počeo je s radom četveromjesečni učiteljski tečaj sa 26 kandidata. Upravu tečaja vodio je Edo Vajnaht, a predavali su Marko Ferenčaković, Ante Novak i Nevenka Vukomanović. Na području okruga Nova Gradiška također je organiziran petomjesečni učiteljski tečaj u Pakracu. Počeo je s radom 15. XI 1944. god. s 35 kandidata. Upravu tog tečaja vodio je Stjepan Bosanac, a predavali su Oskar Karafijat, Josip Horvat, Josip Kučić, Ivan Grđen, Božidar Jugović, Gustav Šindler i Mato Miletić.⁸² Tečaj je završio s radom 15. IV 1945. god.

Osim ovih učiteljskih tečajeva održano je i niz kraćih osmodnevnih i desetodnevnih pedagoško-političkih tečajeva za nastavnike u novooslobođenim gradovima. Tako su u listopadu 1944. god. na ovim oslobođenim područjima održana 3 desetodnevna tečaja u Požegi i Daruvaru za nastavnike iz Daruvara, Grubišnog Polja, Virovitice, Podravske Slatine i Požege. Na tim tečajevima predavali su: Franjo Lešić, Slobodan Ilić, Stjepan Ivezić, Frida Godlar, Josip Cazi, Milo Cetinski i Pavle Pavlić.⁸³

Pored ovih oblika stručnog i pedagoškog uzdizanja učitelja i nadalje se održavaju učiteljske konferencije, općinske radne zajednice i učiteljski aktivni na kojima se priređuju praktična i teoretska predavanja uz rasprave o nastavnoj građi, različitim didaktičkim, metodičkim i psihologijsko-pedagoškim pitanjima. Nastavnicima u njihovu radu također su mnogo pomogli materijali iz biologije, kemije, fizike i dr. što su ih objavljivali nastavnici općeobrazovanog tečaja Odjela narodne prosvjete ZAVNOH-a. Umnožavana su i razna predavanja o imperijalizmu, fašizmu, nacionalnom i seljačkom pitanju i dr. a za povijest NOB-e izrađivani su i umnožavani priručnici, skripte i teze. Umnožavano je također dosta građe iz pedagogije, didaktike, psihologije i iz pojedini-

⁸² Kao pod br. 58, 9—10

⁸³ Isto, 7.

nih nastavnih područja. Na oslobođenom području Slavonije 1944. god. prevedeno je i nekoliko prvih glava »Pedagogije« od sovjetskog autora Gruzdjeva.

U podizanju pedagoške i stručne spreme nastavnicima su pomagali materijali koje je izrađivao Odjel narodne prosvjete ZAVNOH-a, na primjer nastavni plan i program za osnovne škole, plan i program za srednje škole, plan i program za analfabetske tečajeve, upute za organizaciju kulturno-prosvjetnog rada i dr.

U prosincu 1944. god. organiziran je *Inicijativni odbor učiteljskog udruženja Hrvatske*. Osim rezolucije Inicijativni odbor izradio je i »Pravila učiteljskog udruženja«. Pravilima je bio određen zadatak udruženja da okuplja i aktivira učitelje u izgradnji zemlje, u rješavanju prosvjetnih zadataka, unapređivanju stručne, pedagoško-metodičke i opće spreme učitelja, da produbljuje odnose i veze s ostalim udruženjima u federalnim jedinicama Jugoslavije i sa stranim zemljama. Također je bilo predviđeno da se osnivaju kotarski odbori učiteljskih udruženja. Potkraj 1944. god. i početkom 1945. god. na oslobođenom područjima Hrvatske počelo se s osnivanjem kotarskih učiteljskih udruženja. Ona su odmah počela pružati pomoć Odjelu narodne prosvjete ZAVNOH-a u rješavanju prosvjetne problematike na terenu. Na svojim sastancima tretirala su probleme materijalnog položaja učitelja, pitanja njihova aktiviranja u školskom i vanškolskom radu, a organizirala su i rasprave o nastavnim planovima i programima, o organizaciji osnovnih, srednjih i učiteljskih škola, o izradi udžbenika i priručnika i dr. U relativno kratko vrijeme udruženja su okupila učitelje s oslobođenog teritorija, međusobno ih jače povezala i aktivirala u organizaciji školstva i prosvjete. Takva udruženja osnivana su i na oslobođenom teritoriju Slavonije.

Pored većeg broja učiteljskih škola koje su radile na oslobođenom teritoriju Hrvatske, u toku prosinca 1944. god. u oslobođenom Pakracu počela je s radom *učiteljska škola* sa 4 razreda i 118 učenika.⁸⁴ Prvi direktor te učiteljske škole bio je dr Josip Škavić, a kasnije Rudolf Bernardić. Nastavnici na ovoj učiteljskoj školi bili su Milivoj Bosanac, Katica Jelić, Josip Horvatin, Ivo Šimičević i Mirjana Šimanski. Radila je s manjim prekidom zbog neprijateljskih upada dočekavši konačno oslobođenje Slavonije. Pored ove učiteljske škole, Oblasni NOO za Slavoniju izvršio je pripreme za otvaranje učiteljske škole u Požegi koja je trebala početi s radom u prosincu, ali je zbog neprijateljskog upada u Požegu njeno otvaranje bilo odgođeno, tako da je radila samo u toku siječnja 1945. god., kada je ponovo zbog neprijateljskog upada morala prestati s radom. Na toj učiteljskoj školi, koja se nalazila u sastavu gimnazije, radio je samo I razred.⁸⁵

Gimnazije i ostale srednje škole

U to vrijeme na oslobođenom teritoriju Slavonije radile su i *srednje škole*. Za njih je Prosvjetni odjel ZAVNOH-a izradio nastavni plan i program. Bio je to već sada nastavni plan i program za potpunu srednju školu. U uputama

⁸⁴ Zapisnik sjednice nastavničkog zbora održane 15. I 1945. Učiteljska škola Pakrac, PA HŠM, br. 2587, Mje. VI. G. IV-13.

⁸⁵ Kao pod br. 68, 5.

uz ovaj nastavni plan i program naglašeno je da se ukidaju sve građanske škole i da se pretvaraju u niže razrede gimnazije. Istovremeno bilo je naglašeno da se ukidaju i zatvaraju sve privatne škole. Po ovom nastavnom planu i programu vjeronauk je bio fakultativan predmet od I do IV razreda, a za više razrede nije bio predviđen.

Nastavni plan za potpunu srednju školu

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.
1. Hrvatski ili srpski jezik	5	5	4	4	5	4	4	4
2. Ruski jezik	4	3	3	3	3	3	3	3
3. Engleski jezik	—	—	—	—	4	4	3	3
4. Povijest NOP-a	2	2	2	2	2	2	2	2
5. Zemljopis	3	3	3	3	3	3	2	—
6. Prirodopis	3	3	—	—	3	3	2	—
7. Kemija	—	—	3	2	—	—	2	2
8. Matematika	4	4	4	4	4	4	4	4
9. Fizika	—	2	3	3	—	3	3	3
10. Higijena	1	—	—	2	2	—	—	2
11. Povijest Jugoslavije	—	—	—	—	—	—	2	2
12. Crtanje i povijest likovne umjetnosti	2	2	2	2	2	2	2	2
13. Pjevanje i povijest muzike	2	2	2	1	—	—	1	1
14. Tjelesni odgoj	2	2	2	2	2	2	—	—
15. Vjeronauk	1	1	1	1	—	—	—	—
Ukupno	29	29	29	29	30	30	30	28

Uz nastavni plan i program date su upute o rukovođenju školom, sastancima i sjednicama nastavničkog zbora, o ocjenjivanju vladanja i uspjeha učenika, o radu i koordinaciji rada uprave škole s omladinskom organizacijom. Također su izdana disciplinska pravila u kojima su iznesene dužnosti i prava učenika.

U jesen 1944. god. snage X i VI korpusa vodile su uspješne borbe na području zagrebačke i slavonske oblasti. U toku rujna i listopada oslobođeni su veći gradovi i mjesta (Virovitica, Đurđevac, Virje, Novigrad, Daruvar, Grubišno Polje, Pakrac, Kutjevo, Slatina, Nova Gradiška, Veliki Zdenci, Hercegovac). Bile su stvorene povoljne prilike da i srednje škole započnu s radom pod kontrolom NOP-a. Polovinom listopada počela je s radom niža gimnazija u Pakracu sa 186 učenika i pet nastavnika. U isto vrijeme otvorena je i niža gimnazija u Vukovaru sa 250 učenika i niža gimnazija u Kutjevu sa 63 učenika. Nešto kasnije počele su s radom i niže gimnazije u Grubišnom Polju, Slatini i dr. Osim 7 nižih gimnazija, radile su u to vrijeme i dvije osmorazredne gimnazije,

jedna u Požezi s 366 učenika i 18 nastavnika, a druga u Virovitici s 540 učenika i 16 nastavnika. U svim tim srednjim školama bilo je 2453 učenika i 95 nastavnika.⁸⁶

Upadom neprijatelja u veljači (8. II 1945.) prestale su s radom srednje škole u Požezi, Kutjevu, Virovitici, Podravskoj Slatini i Grubišnom Polju, a ponovo su počele s radom poslije oslobođenja Slavonije početkom svibnja 1945. god. Srednje škole u Pakracu i Daruvaru radile su bez većih smetnji i dalje, dočekavši konačno oslobođenje Slavonije. Samo kraći prekid u radu imala je srednja škola u Pakracu od 19. II do 2. III 1945. zbog neprijateljskog upada.⁸⁷ Međutim, jedan dio učenika srednjih škola iz đачkih domova u Daruvaru, Grubišnom Polju, Podravskoj Slatini, iz dva đачka doma u Pakracu i djelomično iz đачkog doma u Virovitici evakuirani su u Vojvodinu, gdje su nastavili školovanje do konačnog oslobođenja Slavonije i naše zemlje.⁸⁸

Na oslobođenom području Slavonije radile su i neke *stručne škole*. U proljeće 1944. god. organizirana je naučička škola kod I ekonomskog sektora Psnjuskog područja. Školu je pohađao 31 učenik, a nastava se vršila dvaput u sedmici.⁸⁹ U jesen iste godine u oslobođenim gradovima otvorene su stručne škole. U Daruvaru je radila Trgovačka akademija i Ženska stručna škola a u Pakracu škola učenika u privredi s tri odjeljenja i 48 obveznika. Prosvjetni odjel Oblasnog NOO-a za Slavoniju s Odjelom za industriju izradio je plan za otvaranje nižih zanatskih škola pri radionicama okružnih NOO-a za Viroviticu i Daruvar i oblasnoj radionici u Ljeskovici. U listopadu iste godine u Lipiku je organizirana i željeznička škola. Bila je to prva partizanska željezničarska škola na oslobođenom teritoriju Hrvatske.⁹⁰ Sastavljena je od ranije osnovanih škola u Čabru, Pakracu i Slavonskoj Požezi. Trajala je 6 mjeseci, a imala je 400 polaznika.⁹¹

Uz veći broj srednjih škola djelovali su i *đачki domovi*. Za njihovu organizaciju Odjel narodne prosvjete ZAVNOH-a izradio je potkraj studenog 1944. god. »Upute za rad đачkih domova i internata«. Izdržavali su ih okružni NOO-i, vodili su brigu o prijemu učenika, o organizaciji domova, njihovu uređenju i sl. Potkraj prosinca 1944. otvoreni su đачki domovi za srednje škole u Virovitici, Daruvaru, Grubišnom Polju, Pakracu i Slatini. U tim je domovima bilo smješteno 465 učenika srednje škole.⁹² Ali uslijed neprijateljske ofanzive u veljači na oslobođeno područje Slavonije ti su đачki domovi evakuirani preko Mađarske u Vojvodinu.

Iako su ove srednje škole i đачki domovi radili kraće vrijeme, u njima je bila aktivna *omladinska organizacija* (USAOH). Ona je pokretala različite oblike prosvjetnog i kulturnog rada u školama, poticala učenike u učenju, pravilnom odnosu prema nastavnicima i školskim obavezama i pružila vrijednu pomoć u izvođenju i organizaciji nastave. Odbori USAOH-a uređivali su zidne

⁸⁶ Kao pod br. 58, 7.

⁸⁷ Kao pod br. 68.

⁸⁸ Izvještaj o školama i dječjim domovima i internatima Slavonske oblasti u Vojvodini, 1. PA HŠM, br. 2601, Dom. VI. G. IV-24.

⁸⁹ GS, br. 26. od 8. travnja 1944, 4.

⁹⁰ Kao pod br. 58, 8.

⁹¹ *Borba* od 4. XI 1954, 4, lat.

⁹² Kao pod br. 58, 8.

novine, pokretali priredbe, usmene novine, čitalačke grupe, vodili razredne i školske zajednice i dr. Te su zajednice pomagale nastavnicima u izradi nastavnih sredstava i pomagala, u održavanju čistoće, nabavci ogrjeva za potrebe škole, pokretale takmičenje između razreda, organizirale različite kulturne priredbe i sl. O djelovanju učenika srednje škole u Daruvamu donio je napis u »Glas Slavonije«. U tome se napisu između ostalog napominje i ovo: »Na svome sastanku zaključili su učenici IV a. razreda srednje škole u Daruvaru, da prihod od svoje nedavno održane priredbe u iznosu od 4550 kn., daruju popaljenim selima.⁹³

U prosvjetnom radu općenito i razvoju školstva na oslobođenom području Slavonije pisao je »Vjesnik«, organ NOF-a Hrvatske: »I kulturni i prosvjetni život doživio je u oslobođenim krajevima u posljednje vrijeme nezapamćeni polet. Na oslobođenom području već rade 2 osmorazredne gimnazije, 7 nižih srednjih škola, ... 1 učiteljska, pa trgovačka akademija, ženska stručna škola i 256 osnovnih škola. Osniva se učiteljska škola sa internatom. Za djecu boraca osnivaju se srednjoškolski internati.«⁹⁴

Prosvjeđivanje i obrazovanje odraslih i ostala kulturna djelatnost

U ovom periodu razvoja školstva i prosvjete dosta pažnje poklonjeno je sistematskom i planskom obrazovanju i odgoju odraslih. Oblici obrazovno-odgojnog rada s odraslima bili su bogati i raznovrsni, ali se mnogo pažnje poklanjalo borbi protiv nepismenosti. Zbog toga se naročito radilo na organizaciji analfabetskih tečajeva. Na oslobođenom području Slavonije prišlo se organizaciji takvih tečajeva u jesen 1944. god. Izvršene su potrebne pripreme, održane konferencije i sastanci, aktivirane organizacije žena i omladine. Narod je pokazivao velik interes za pokretanje analfabetskih tečajeva. To se jasno razabire iz jednog napisa u »Glasu Slavonije« u kojem se navodi i ovo: »U selu Šilovcu, kotar Daruvar, 11 žena, većinom između 40 i 45 god., zatražile su same od učiteljica da se započne sa analfabetskim tečajevima. Njihov primjer potakao je nepismene muškarce da se i oni u većem broju jave na tečaj.«⁹⁵ Što je Oblasni prosvjetni odjel za Slavoniju poduzeo za organizaciju analfabetskih tečajeva, može se vidjeti iz izvještaja ZAVNOH-u u kojem se kaže: »Analfabetski tečajevi su otpočeli negdje sa radom, ali detaljnih izvještaja još nemamo. Čim ih prikupimo, poslat ćemo Vam posebni izvještaj o organizaciji istih. Zasad na suzbijanju nepismenosti težimo da postignemo najužu saradnju sa antifašističkim organizacijama USAOH-a i AFŽ-a.«⁹⁶

Ova je akcija dala vrlo dobre rezultate. Na području oblasti počelo je s radom 158 analfabetskih tečajeva sa 3224 polaznika. Međutim, s uspjehom su završila svega 52 analfabetska tečaja s ukupno 531 polaznikom. Neprijatelj je na ovo oslobođeno područje vršio ofanzivu u siječnju i veljači 1945. god., pa su

⁹³ GS, br. 37, od 8. siječnja 1945, 4.

⁹⁴ Vjesnik, br. 33, od 14. studenog 1944, 4.

⁹⁵ GS, br. 33, 1944, 4.

⁹⁶ Kao pod br. 58, 6.

i to, pored ostalog, bili razlozi da se morao obustaviti rad osnovnih i srednjih škola i analfabetskih tečajeva. Nije isključeno da su analfabetski tečajevi radili u kotaru Pakrac, ali o tome nema dovoljno podataka. Poznato je, naime, da je na području Okružnog NOO-a Nova Gradiška u travnju radilo 18 analfabetskih tečajeva sa 169 polaznika. To su jedini podaci s kojima raspolazemo.⁹⁷

Na ovom oslobođenom području održavani su i *općeobrazovni tečajevi*. Da bi se uskladio rad tih tečajeva, Odjel narodne prosvjete ZAVNOH-a izradio je i »Nastavni plan općeobrazovanog tečaja«. U planu je predviđen narodni jezik, povijest, zemljopis, matematika, biologija, fizika, kemija i higijena sa 280 sati nastave i 144 sata vježbi. Na završetku tečaja polaznici su polagali ispit i dobivali svjedodžbe o pohađanju tečaja. Takav tečaj u Slavoniji počeo je s radom u Pakracu 1. siječnja 1945. god. i imao je 30 polaznika, ali je potkraj veljače morao biti obustavljen zbog neprijateljske ofenzive. Osim ovog općeobrazovnog tečaja, održan je i jedan općeobrazovni tečaj na Papuku sa 43 polaznika, te 4 okružna općeobrazovna tečaja sa 200 polaznika u okrugu Nova Gradiška, Virovitica, Našice i Slavonski Brod.⁹⁸

Pored općeobrazovnih tečajeva potkraj 1944. i početkom 1945. god. organizirana su tri *poljoprivredna* tečaja za općinske i kotarske referente, zatim više *zdravstvenih, veterinarskih sudskih, upravnih, bolničkih* tečajeva, tečajeva *stranih jezika* i dr.

Posebno su za ovo područje bili značajni *partijski i skojevski tečajevi*. Takvi tečajevi pokretani su već od 1942. god. i trajali su gotovo stalno do oslobođenja naše zemlje. Njih je pokretao Oblasni komitet KPH za Slavoniju. Na ovom oslobođenom području održano je 30 srednjih partijskih tečajeva kroz koje je prošlo 500 članova KP. Veliki broj takvih tečajeva održan je pri okružnim komitetima. Tako je samo pri Okružnom komitetu za Brod, Novu Gradišku, Viroviticu održano 55 nižih partijskih tečajeva s oko 400 polaznika.

Održavani su i tečajevi za članove SKOJ-a, a organizirao ih je Oblasni komitet za Slavoniju. Takvi tečajevi djelovali su u toku 1943, 1944. i 1945. god. Bili su to niži skojevski tečajevi, koji su održavani pri okružnim komitetima, a pri Oblasnom komitetu SKOJ-a održavani su srednji i viši tečajevi. O tome se u jednom izvještaju Oblasnog komiteta SKOJ-a za Slavoniju kaže: »Što se tiče kurseva, njih zasada ovdje ima 6 : 4 srednja održavaju se kod okružnih komiteta, dok jedan srednji na kojega dolaze drugovi iz vojske i viši skojevski održavaju se kod Oblasnog komiteta SKOJ-a.«⁹⁹ Broj kasnije održanih tečajeva nije poznat. U to vrijeme u Slavoniji je bilo 5 okružnih komiteta SKOJ-a i 1 oblasni komitet, a poznato je da su tečajevi za skojevske rukovodioce održavani za cijelo vrijeme rata, sve do oslobođenja naše zemlje.

Kakav je bio program tih tečajeva, može se vidjeti iz jednog raspisa PK SKOJ-a za Hrvatsku »Svim skojevskim rukovodstvima u Hrvatskoj«, u kojem su navedene ove teme:

1. Versajski mir, suština velikosrpske politike, položaj porobljenih naroda Jugoslavije, stav Komunističke Partije o nacionalnom pitanju: a) Narodnofrontovska politika u Jugoslaviji; b) 27. Marta i kapitulacija, stav Komunističke

⁹⁷ Kao pod br. 68, 4.

⁹⁸ Žene Hrvatske u NOR-u, 531.

⁹⁹ OB SKOJS, 2. Izvještaj PK SKOJ-a za Hrvatsku od osmog mjeseca 1943.

Partije o pitanju rata; c) Karakter rata: SSSR i Imperijalistički rat, pretvaranje imperijalističkog rata u narodnooslobodilački stupanjem SSSR-a na čelo narodnooslobodilačke borbe porobljenih naroda.

2. Rusija (1905—1917.). Demokratska revolucija. Oktobarska revolucija. Spoljna i unutarnja politika SSSR-a. Socijalna struktura SSSR-a. Staljinski Ustav, Crvena Armija i Narodnooslobodilačka borba. Život naroda i omladine. SSSR kao bratska zajednica naroda.

3. Partija i narodnooslobodilačka borba (rukovođeća uloga Komunističke Partije). Odnos Komunističke partije prema buržoaskim strankama. Postanak antifašističkog pokreta i borbe u Jugoslaviji. Karakter i zadaci Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske.

4. SKOJ u borbi od njegova osnutka do danas. Njegova uloga u današnjoj borbi kao i u daljnjim fazama borbe¹⁰⁰

Razumljivo je da se sadržaj ovih tečajeva mijenjao prema stupnju razvoja oslobodilačke borbe. Osim predviđenih tema, na tečajevima se čitala i dostupna literatura, vodile rasprave i organiziralo učenje po sistemu kružoka s konsultacijama. Na kraju tečajeva polaznici su dobivali opisne ocjene, odnosno karakteristike o postignutom uspjehu na tečaju.

Osim navedenih oblika idejne, političke, odgojne i obrazovne djelatnosti i *domovi kulture* ili kulturni domovi imali su značajnu ulogu u prosvjećivanju i obrazovanju odraslih. Redovno su u njima održavane kulturne priredbe, sastanci, konferencije, analfabetski tečajevi, čitalačke grupe i drugi oblici obrazovne djelatnosti. U organizaciji ovih ustanova posebno je bila aktivna omladina. Na oslobođenom području Slavonije bilo je potkraj 1944. god. 125 domova kulture, a omladina virovitičkog okruga samo je u pretkongresnom takmičenju otvorila 25 omladinskih domova.¹⁰¹

Važno mjesto u obrazovanju naroda i omladine imala su *narodna sveučilišta*. Oblasni NOO za Slavoniju nastojao je još u listopadu 1943. god. osnovati Prvo slavonsko narodno sveučilište, ali ta akcija nije ostvarena. Međutim, oslobođenjem većih mjesta i gradova, posebno potkraj 1944. god. i početkom 1945. god., počinju u njima djelovati narodna sveučilišta. Te institucije već sada rade po uputama i pravilniku koji je izradio Odjel narodne prosvjete ZAVNOH-a. Njima su upravljali odbori i oni su angažirali istaknute političke i vojne rukovodioce, predstavnike narodne vlasti, javne i kulturne radnike i dr. kao predavače iz različitih područja društvenog i naučnog života. Redovno je Oblasni prosvjetni odjel takva predavanja umnožavao i slao ostalim sveučilištima, a njih bi u tim mjestima održavali prosvjetni i drugi radnici. Do kraja 1944. god. na ovom oslobođenom području djelovalo je 20 narodnih sveučilišta. Pored ovih institucija djelovao je i veći broj knjižnica i čitaonica.

Štampa je također imala značajno mjesto u obrazovanju i obavještavanju naroda o različitim događajima u zemlji i svijetu. Na ovom oslobođenom području redovno je izlazio »Glas Slavonije«, glasilo JNOF-a za Slavoniju, »Riječ Psunja«, glasilo za psunjski okružni NOO, zatim od 1943. god. »Mladi borac«, glasilo USAOH-a za Slavoniju, »Udarnica«, glasilo Oblasnog NOO-a

¹⁰⁰ PK SKOJ-a za Hrvatsku. Svim skojevskim rukovodstvima u Hrvatskoj od 11. VI 1942, 1.

¹⁰¹ OB SKOJS od 14. X 1944, 6. Izvještaj PK SKOJ-a za Hrvatsku.

AFŽ-a za Slavoniju, kao i veći broj biltena, vijesti i sl. U Slavoniji je izlazilo 27 različitih listova i glasila.¹⁰² Koliko je štampa bila masovna i raznovrsna, govori podatak da je samo u Slavoniji u toku dva mjeseca 1944. god. štampano 224 000 primjeraka, odnosno 425 000 stranica raznog propagandnog materijala.¹⁰³

Razvijao se i *književni rad*. Godine 1943. na oslobođenom području Slavonije pokrenut je časopis »Kulturni prilozi«, u redakciji Josipa Cazija. Štampana je zbirka narodnih pjesama »Druže Tito, ljubičice bijela«, zatim »Iz slavonske žetve«, također od Josipa Cazija. Posebno valja spomenuti djelovanje *kazališnih i diletantskih grupa*. Tako je Kazalište narodnog oslobođenja 1943. god. samo na oslobođenom području Slavonije dalo 68 priredaba pred oko 22 000 gledalaca i tom je prilikom na svom napornom putu prošlo Bilo-goru, Podravinu, Đakovštinu, okolicu Broda i Požešku kotlinu.¹⁰⁴

Na oslobođenom području Slavonije djelovala je Oblasna kazališna družina, 4 okružne kazališne družine i oko 60 seoskih diletantskih grupa.¹⁰⁵ Pješačeci od sela do sela, nakon marševa od 30 i 40 kilometara te su kazališne družine unosile u narod i partizane životnu radost i odlučnost da se ustraje do pobjede. Osim ovih družina, u selima oslobođenog područja djelovalo je povremeno oko 88 pjevačkih zborova. Samo u okrugu Virovitice omladina je u pretkongresnom takmičenju potkraj 1944. god. osnovala 37 diletantskih grupa i 65 pjevačkih zborova i po okolnim selima održala 101 kulturnu priredbu.¹⁰⁶ 21. siječnja 1945. god. osnovano je Oblasno marionetsko kazalište koje je dalo nekoliko uspješnih priredaba u Požegi i Kaptolu, ali kad je neprijatelj prodro na ovo oslobođeno područje, potkraj siječnja iste godine, ta je družina obustavila rad. Na ovom oslobođenom području bila je također aktivna istarska kazališna družina »Otokar Keršovani«.

Ovdje je neophodno spomenuti i neke masovne akcije ostvarivane zborovima, proslavama, manifestacijama i sl. Ti oblici aktivnosti bili su vezani uz određene dane u oslobodilačkoj borbi, a dobivali su naročite ramjere u povodu različitih proslava. Samo u Slavoniji, prema nepotpunim podacima, održano je poslije II zasjedanja AVNOJ-a preko 670 sastanaka i 128 mitinga, 40 većih zborova i 81 akademija.¹⁰⁷ Potkraj 1944. god. omladina Slavonije je u pretkongresnom takmičenju ispisala 11 739 parola, održala 212 priredaba i 110 usmenih novina.¹⁰⁸ Samo u okrugu Nova Gradiška u to je vrijeme održano 150 kulturnih večeri. I takvi oblici masovnog djelovanja, koji se u brojkama ne mogu točno izraziti, podizali su u narodu političku i idejnu svijest i pridonosili njegovu kulturnom i prosvjetnom uzdizanju.

¹⁰² Muzej narodne revolucije Hrvatske, Zagreb.

¹⁰³ Kao pod br. 74, 75.

¹⁰⁴ GS, br. 24, 1944, 6.

¹⁰⁵ Partizansko marionetsko kazalište u Slavoniji, 1. Muzej narodne revolucije, Zagreb.

¹⁰⁶ Kao pod br. 88, za mjesec svibanj 1945.

¹⁰⁷ Kao pod br. 74, 76.

¹⁰⁸ PK SKOJ-a za Hrvatsku. Izvještaj CK SKOJ-a od 26. II 1945, 1.

Zbjeg u Vojvodini

Kako je već bilo istaknuto, u siječnju 1945. god. počela je evakuacija djece i naroda iz zagrebačke i slavonske oblasti preko Mađarske u Vojvodinu. Evakuaciju su organizirali Oblasni NOO zagrebačke i slavonske oblasti. Iz Slavonije je evakuirano 5 đačkih domova, i to: đački dom iz Daruvara, Grubišnog Polja, Podravske Slatine, dva đačka doma iz Pakraca i dječji domovi iz Suhopolja, Orahovice i Lipika. Evakuacija je trajala mjesec dana. Velik broj odraslih i djece morao je pod teškim uvjetima, prolazeći kraj neprijateljskih uporišta, preći naporan put preko Drave u Mađarsku a iz Mađarske u Vojvodinu. O smještaju zbjega vodio je brigu odbor za evakuaciju. Uz pomoć Nacionalnog komiteta DFJ, Komande mjesta u Bajmoku, organa narodne vlasti i antifašističkih organizacija u Vojvodini, djeca su zajedno s majkama prihvaćena i smještena.

Odbor za evakuaciju i smještaj djece organizirano je 18 osnovnih škola sa 50 odjeljenja i 1336 učenika. U školama je radilo 50 učitelja, 28 stručnih i 22 nestručna. Mjesni organi vlasti dali su većini škola na raspolaganje potrebne zgrade. Nastava se vršila po nastavnom planu i programu Prosvjetnog odjela ZAVNOH-a. Uz redovnu nastavu organizirana su pomoćna odjeljenja za prestarjelu djecu. U školama su postojale i organizacije pionira, one su održavale redovne sastanke na kojima su donosile odluke kako da se popravi disciplina i red u školi i kako da se postignu bolji rezultati u učenju. Svaki razred izdavao je svoje zidne novine, u čemu su se učenici međusobno takmičili. Zajedno s organizacijama pionira u mjestima, pioniri osnovnih škola u zbjegu davali su priredbe za narod.¹⁰⁹

O ishrani djece, materijalnom izdržavanju škole, nabavci školskog pribora i udžbenika vodio je brigu Odbor, a škole su također pomagali i mjesni narodnooslobodilački odbori i masovne organizacije.

Za učenike slavonske oblasti koji su polazili niže razrede srednje škole otvorena je *srednja škola* u Bajmoku. Počela je s radom 1. ožujka 1945. god. I ova je škola radila po nastavnom planu i programu Prosvjetnog odjela ZAVNOHA-a. Završila je s radom 9. VI iste godine, nakon čega su se učenici vratili u oslobođenju Slavoniju. Druga srednja škola radila je u Ferenbah Pustari. To je bila gimnazija iz Velikih Zdenaca s učenicima iz vojnih jedinica. Treća srednja škola radila je u Odžacima s 300 djece iz slavonske oblasti.

Za evakuiranu djecu u okolici Bajmoka organizirani su i *dječji domovi*. Bili su smješteni u zgradama, imali su svoje ambulante, zdravstveno osoblje i redovnu liječničku kontrolu. Za ishranu, odjeću i obuču djece brinule su narodne vlasti Vojvodine, antifašističke organizacije i Nacionalni komitet DFJ. U domovima su djelovale organizacije pionira a u domovima za majke organizacije AFŽ-a. Nešto kasnije organizirani su domovi za majku i djecu.

U Bajmoku je smješteno i 5 *đačkih domova* iz Slavonije: đački dom iz Daruvara, Grubišnog Polja, Podravske Slatine i dva đačka doma iz Pakraca (s 343 učenika). Život i rad u domovima bio je organiziran prema Uputama Prosvjetnog odjela ZAVNOH-a. Kao i u školama, tako je i u domovima djelo-

¹⁰⁹ Kao pod br. 48, 8—9.

vala organizacija omladine (USAOH), koja je s učenicima održavala političke, kulturne, prosvjetne i razredne sastanke. Svaki dom izdavao je svoje zidne novine, a provodilo se i takmičenje između domova u učenju, vladanju i čistoći. Učenici iz domova zajednički su davali priredbe za narod u mjestu, a u određeno vrijeme organizirano su učili u grupama i kružocima.

Da bi se zadovoljile potrebe za učiteljskim kadrovima, organiziran je i jedan *petomjesečni učiteljski tečaj*. Također je organiziran *tečaj za odgajateljice*, a završilo ga je 30 omladinki koje su preuzele dužnost odgajateljice u dječjim domovima u Vojvodini.

Pored ovih oblika obrazovne i odgojne djelatnosti u Bajmoku je vrlo aktivno djelovalo i *Narodno sveučilište* pod vodstvom dra Josipa Škavića. Ono je redovno održavalo predavanja, kulturne priredbe i usmene novine. Za odrasle je to sveučilište organiziralo i analfabetske tečajeve.

Početakom svibnja 1945. god., oslobođenjem Slavonije, vratio se narod s djecom iz zbjega u svoje krajeve. Tako se završio jedan period razvoja školstva i prosvjete na ovom području Hrvatske u toku oslobodilačkog rata, period u kome je narod Slavonije pod vodstvom Partije, zajedno s organima narodne vlasti, antifašističkim organizacijama, prosvjetnim radnicima i mladom generacijom, pomognut od NOV i partizanskih odreda, zacrtao nove, demokratske i revolucionarne osnove razvoja prosvjete, koje su u svome kretanju u oslobođenoj domovini poprimile još šire, bogatije i svestranije razmjere.

Summary

In the first half of 1942 a great portion of Slavonia was liberated and a developed net of people's authority boards established. The conditions were good enough for developing of school and educational activities, and the first plan and programme were made. In 1942 there were 52 elementary schools, in the beginning of 1943 this number increased to 134, and by the end of the year there were 256 schools active. The lack of teachers was solved by organising short and long courses for teachers, which were frequented by the youth from military units and background. Very frequent teachers' conferences, meetings of working units, schooling centers and educational boards, just as poor amount of literature contributed to their professional, pedagogical and metodical improvement. Among other partisan newspapers and periodicals the children revue "Pionir" was read in schools. In 1944 even the first text-books appeared. A number of homes for orphaned children were opened on this terithory during the war. In the elementary schools and the homes the organisation of pionires was very active.

When in 1944 more inhabited towns were liberated grammar schools and other secondary schools began with work. There was also a school for training of teachers. The Central Educational Board made plans and programmes for their activities. As well as the secondary schools, the homes for pupils were established. The youth organisation was very active in these schools and homes.

On the liberated terithory of Slavonia the mass cultural and educational activities were developed. This was being done by means of press, buletins,

meetings, conferences and different courses. In spring of 1942 some courses for the illiterates were held, in 1944 there were 158 of them. There were also held medical, veterinary, administrative, law courses, the ones for general education, for, typists, postmen and others alike. The organisations of KPJ (Communist Party of Yugoslavia) and SKOJ (The Yugoslav Communist Youth Association) were concerned very much about the party education of their members. 30 advanced party courses with 500 attending members of KPJ were held. Only on the liberated territory of Brod, Nova Gradiška and Virovitica there were held 35 elementary courses with 400 attendants. The similar courses were held for leaders of SKOJ.

The anti-fashist organisations and two peoples authorities also established homes of culture and homes for youth. In 1944 on the liberated territory existed 125 homes of culture and a great number of homes for youth. 20 people's universities were active till the enemy undertook an offensive in february of 1945. The partisan press played a great role in educational activities. 27. different newspapers and periodicals were issued in Slavonia. As well as 60 village amateur theatre groups and 65 choirs, there were also 4 big district theatre groups. We can freely say that people's revolution, for Slavonia just as for the rest of the country, meant a great mass and revolutionary school for education and training of youth and adults. The rich and various educational activity was a great contribution in rising the military and revolutionary conscience of our peoples and youth in the liberation war.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU — INSTITUT ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

1

ZAGREB

1971

UREDNIČKI ODBOR

Ljubo BOBAN, Ljubiša DOKLESTIĆ, Ivan KAMPUŠ, Hrvoje MATKOVIĆ,
Gordana VLAJČIĆ

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

IVAN KAMPUŠ

Za sadržaj priloga odgovara autor